

Н. РОМАНОВИЧ - ТКАЧЕНКО

ІЗ ЗЕЛЕНОЇ КНИЖЕЧКИ

(повість)

І. Липень 1920 р.

Ми з Лесем таки вихопились з камінно-залізних мішків, з цегляно-камінних вулиць—на простір, на запашне свіже голубливе повітря. Чорними дірами будинків, хмурими, висмок-таними вулицями задимлене місто тужило до зелених просторів.

І тепер, як Лесь прокидається й збуджує мене дзвінком: «мамо, я встав»,—його пухкенька постать на ліжку в проміннях купається, а на голові копиця шовкового волоссячка променясто золотіє.

«Мамо, я встав!»

Се значить: «ось, мамо, я вже вийшов із темряви і мовчання ночі, повернувся з тої таємничої подорожі, що до ранку розлучала мене з тобою, і вже весь день тобі, то б і належу, мамо. А ти—мені!»

Так, цілий день нерозлучно ми вдвох. Від сього ранішнього «мамо, я встав», до вечірнього «поклади мене, будь ласка, в ліжку, мамо» ми укупі живем одним життям, як пупіночка на гіляці, як зерно у колоску.

«Мамо, я встав»...—се значить: зніми мене з ліжка, мамо, умий мене, дай другу сорочку, сукню, черевички. Дай мені, мамо, хлібця й молочка й крашаночку... витри мене, мамо і—«дякую... скинь фартушка та поведи у садочок на прогулку».

В садочку весь час сонечко з нами й ми з ним. Так і пересуваємося укупі—воно в небі, ми на землі. Купаємося в його голубливих проміннях і, гарячі й червоні, як воно, часом задрімаємо в його солодких обіймах. Бува, що Лесь міцно засне на горбочку під деревом. А я витягну книжечку.

Книжка...

Вона таки прилетіла слідком за мною між трави й квітки на зелену поляну. І як під червоноплямними гілками вишень сон укупі з золотим промінням і оксамитним поцілунком вітру, виколюють Леся, я розкриваю зелену книжечку.

II. Липень 1920 р.

Книжок не мала зовсім брати сюди—до сонця, до квіток, до вишень, до травиці.

Книжки люблю дуже. Звичайно—цілий день живу серед них. Оглядати свіже-надіслані книги, перечитувати їх заголовки, вписувати їх до старої товстої книги, мов любих дітей, шикувати лавами на полицях шафів, і по скінченню цієї обов'язкової бібліотечарської праці, умостившись в кріслі, поринути у таємничу розмову за поміччю друкованих сторінок з тими, хто знав минулий світ і життя, провидив їх у майбутньому... Таке було моє життя поміж книжок. І на нього не нарікаю.

А то ще, як трапиться співбесідник чужинець—відгадувати в його чужих загадкових словах думки його, перекладати їх своєю мовою, на довгих шпальтах паперу... Люблю книжки дуже.

Але сонце, небо, безмежні простори—ой, чи не дужче кохаю. Книжки—на затишних полицях, побудьте трошечки без мене. Почекайте мене якийсь час і записані шпальти, відпочиньте в столі. Душу свою я напою сонця вогнем, пахощами зілля, прозоро-блакитними просторами.

Я прощалася з моїми приятелями, що ховалися по шафах бібліотечної залі й кабінету до читання. І з тими, що в моїй власній кімнаті з-за дверцят маленької шафи немов напрохувалися: «І мене... візьми й мене з собою... засумуєш бо без нас...»

Нікого, нікого з вас не беру з собою в лани широкі, в гаї зелені,—тільки Леся самого, тільки мого маленького Леся. Я ж так довго тут, по-за вами, його, мого сина, сина не бачила.

І одна, єдина книжечка сама якось всунулась поміж його сороченята. І вже аж тут насмілилася показатися на очі мені. І вічно лізе мені в руки, або в кишеню великого хвартуха. І як тільки спущу із рук Леся, як тільки він сам собі в травиці забавиться, або як його дзвінкий сміх зміниться тихим сонним подихом, ся книжечка всовується мені в руки. Роскриваю й дивлюсь на незаписані білі сторінки її й оливець тиснеться в пальці. Се книжка особлива. Моя. Зелена.

Не читаю в ній. Душа моя до неї рветься завжди, як душа скутого залізом міста—на зелені простори.

В ній—пишу.

Там, дома, в щоденній праці коло книжок, праці на хліб, чисті сторінки сеї книжечки часто вабили мене до себе, жадаючи дотику моїх пальців, дотику моїх думок. Але марні сподіванки! На хвилюк відкривши, я рішуче закривала її й зітхаючи, мов з другом прощаюся, ховала її в глиб своєї шафи.

Хто б на хліб заробив дітям, як би почала я прислухатися до голосів, що коло мене і в мені бренять і акордами засівать білі сторінки зеленої книжечки?!

Ні, ні, лежи собі, зелена книжечко, спокійно й своїми чистими сторінками дилетантку не спокушай!

Але як вона, ся книжечка, тепер тут на волі коло мене... Вічно коло мене й нашіптує: «Слухай, тут ти вільна. Тут сонце, зелені простори, твої думки, що линуть у простори й загубляться там... Чуєш? Загубляться! Як загубиться й те, що тобі вітерець наспівує, коли не запишеш на моїх білих сторінках.

Прислухайся ж до твоєї душі—там дрімає в акордах все, що від сонця й од людей.

І мої білі сторінки чекають... Чекають сторінки зеленої книжечки.

III. Липень 1920 р.

Прокидається Лесь і наш програм денний йде собі далі. Зелена книжечка змить залазить до кешені, ревню ховаючи в собі оливця, а на руках у мене знов маленьке рожеве пухеньке хлопчєня; тулиться до мого обличчя, гладить його шепочучи: «гарна мама, люба мама»...

Любі чорні очєнята, оксамитові маленькі ручки!

— У їдальню, у їдальню! — раптом гукає Лесь, — наче щось згадав.

— Чого тобі у їдальню? Що будеш там робити?

— Картопельку їсти й варенички й молочко пити.

А в їдальні по скінченню обїду Лесь заповїдає урочисто:

— А тепер Лесь буде збиратись на прогулку.

— Куди?

— А до Богдана Хмельницького!

Звик у місті на площу ходити, де пам'ятник, та й тут се згадує.

— А може Лесь піде у садочок?

Хвильку в думках якась праця—ї:

— Добре—у садочок піде!

І на траві серед кошенят, курчат, метеликів в захопленні метушиться, бігає, ловить, доганяє їх, щось вигукуючи й оживлено розмовляючи з ними.

Аж до утоми!

— Мамо, мамо, візьми мене, будь ласка, на руки, Леся!—се вже втома перемагає міць і моторність ніжок.

— Нащо на руки? Іди, за ручку походимо. Ніжки ж у тебе є?

— Ось, є!

— От бач, є ніжки! То вони хочуть ходити.

— Ні, не хочуть! Візьми мене, будь ласка, на руки, Леся...

Беру. Що вже там змагатися? Ношу по садочку, пригорнувши до серця. Мабуть, тяжко. Не помічаю. Бачу тільки чорні очка, глибокі та спокійні, рожеві щічки, шовкове

волосся. Тепло маленької істоти відчуваю. Пахощі її, ніжної квітки.

Міцні рученята обхоплюють шию. Тулиться до лица гаряча пухка, напоєна сонцем щічка. Все ближче, тісніше. Ручки маленькі—вони міцніше кайданів залізних. Душа моя—туди, де стріляють... Та, вільна душа, коли я сама... А ручки, охопивши шию: «Ховай, бережи життя—В льохи! В льохи—од пострілів...»

«Носом до носа»—жартовливо треться носиком милуючись дитятко.

А то на руках у мене (сидимо на горбочку) спокійно й зосередковано вдивляється Лесь в далечінь: о, «бам-бам» (церква), вітрячки, Дніпро; і ближче навколо себе: о, корова пасеться в городі, кінь траву їсть.

Посидить, відпочине й знов скаче у мене на руках. Прудкі ніжки, бува, викинуть зелену книжечку на траву з кишені. Що ж, травиця зелена збереже її, зелену книжечку. І щиро віддана мені книжечка знов якось шлях до моїх рук знайде... У відповідну хвилю... вона вже знає коли, знає як...

Не серед щоденного життя, заповненого працею на хліб, не в сірощах заклопотаного метушливого мійського дня.

А в дні «волі й краси» на лоні природи, коли материнське серце вщерть налито радощами кохання й коли мале дитятко спочиває.

IV. Серпень 1920 р.

Там, в світі галасливому, в світі міському, скута залізними лещатами життя,—день розібраний по годинах і вільної хвилини для себе не маю—мого маленького Леся мало я бачила. Ранком, нашвидку проковтнувши чай з хлібом (останніми часами вже без хліба й без цукру), кажу Лесеві «до побачення» й поспішаю до книг (до заробітку... до хліба!.. до хліба!..).

Притулків дитячих багато (батьки полягли в битвах), і кожному досить дітей, яким книжка потрібна. Добувати нові книжки, утримувати їх в порядку, видавати їх для читання, приймати назад, перечитувати все нове. Безліч роботи там маю.

В три години варю обід. І обідаємо разом: Лесь, я й моя дванадцятилітня Олюня, що доглядає Леся (до школи ходить змоги немає в наших злиднях).

Ще годинку—з дітьми провожу, а тоді знов до роботи. У великій чудово підібраній науковій бібліотеці теж лад потрібний: в свою пору вчені йдуть книги читать. Прихожу ввечері—після роботи, Лесь уже в ліжку. Руки рожеві цілую, що роскинулись у вісні, обережно, тихо, щоб не

потрівожити маленятко. Спить Лесь. І мене, що поривалася до нього з-за роботи, вже йому не треба. То вже йду до машинки, біля якої вічним докором розгорнута повість Сінклера «Нетри», що чекає перекладу. Іноді—така втома: може б краще спати лягти, та Лесь раненько спитає: «А чи оставила ти мені хлібця, мамо? Дай мені, будь ласка, хлібця, бо я голодний».

Хіба можу колись сказати, що не оставила?! А щоб хліб щоденно для Лесья—до мого бібліотечарського заробітку треба ще щось. І до пізньої ночі вистукує машинка чорні рядки для Всевидату.

Отже, Лесь майже зовсім не бачу там, в світі міському, в щоденному життю.

Тут же, тепер, на зелених просторах в довгожданню пору спочинку — милую, голублю маленятко цілий день, Ношу, пригортаю до серця маленьке, ніжне, тепле, загадкове, сотворіннячко.

V.

Замість пшона (в останні часи гарматного обстрілу тільки пшоно було у нас) їмо справжній м'який чорний хліб. Чай п'ємо з цукром і навіть з молоком. До сходу картоплі й каші гречаної. Час від часу навіть — невидана розкіш—вареники з вишнями та галушки з сиром.

Лесь (се ж мов у ві-сні) їсть яйця, п'є густе, запашне, свіже молоко.

«Багато, багато, картопельки!» — вигукує він радісно, коли вносять велику миску картоплі.

«Вареничків багато, багато»...

Багато, багато усього. Ще до цього не звикнемо ми, зголоднілі, й се нас дивує.

В місті всього обмаль було. Наша буфетна шафа вічно порожня. На вулицях люди, мов тіні тинялися почорнілі, змарнілі, страшні. А Лесь прохав там:

— Дай мені трошки хлібця, мамуню!

— Дай мені кашки, трошки, але небагато!

А під час останнього (червоного) перевороту, останньої евакуації, ми з Лесем з голоду мусили під обстрілом бігти до «Краплі молока», де дітям харчову допомогу давали, щоб одержати: хунт рису, хунт цукру, хунт борошна, згущене молоко, хунт манної крупи.

Навколо літали шрапнелі. Озброєні—стрункими лавами поспішно одступали. Гуркотіла артилерія, довгим пасмом гяглися обози...

Третя спроба зброєю повернути на старе, знов людей в рабів повернуть, прокльонами вмерала в червоних усмішках гармат.

Бухкали з ревом в воду мости; вилітали в повітря комори з зброєю... Білими хмарами пари віялася над містом в прозорих хвилях блакиті — люта ненависть з чорної пащі переможеного, загнаного в кут звіря.

VI.

— А де батько? Де тато твій—часом хтось, голублячи хлопчика, із дам — господині моєї знайомих — запитує.

— Далеко! — уривчато кидаю коротку відповідь.

— Та певне незабаром приїде?

— Ні.

«Хіба мусили впрягтися в одне ярмо й волочити воза буденщини? Та й хіба я й дитина моя не можемо сами існувати. Я живу й існую не тільки як жінка, але й як людина. Я живу й маю свою роботу й свої діти. А батько...

Він далеко.

Навіть дуже далеко... Коли є ще живий... А може й помер. Бо від нього звісток не маю.

Де вогонь і меч — він перший там... Де вогонь і меч...

Чи побачимося коли? Не знаю.

Кохалися.

Може.

І згадується—у соняшній далекій далині: у артистичній просторій майстерні біля чайного столу невелике товариство святкує успіх на виставці в «Сальоні» нових картин господаря «Літньої ночі» й «Самота скорботна». Картина висить перед нами: чоловік поклав жінці на плечі руки — в садку вона сидить на лаві — владно; ніжно дивиться на неї: «ти моя». І руки його — він стоїть коло неї — готові вп'ястися в її тіло любляче-владно. Але в загадковому сяйві своїх очей ховає вона відповідь:

Може «так». А може й «ні». — «Літньої ночі».

— Саво, знаєш, п'ять тисяч якийсь меценат хотів дати, засмучений був, що «продано».

Тонкий, білявий артист коло полотна.

Мотає кучерявою головою чорноокий велетень:

— Ні, навіть і за п'ять тисяч не можу з нею розлучитися, ні за що!.. Хіба тільки як би це допомогло революції...

Саву знала кілька місяців. Часом здибалися на літературно-артистичних вечірках, або на вулицях і тоді блукали до схочу, він радісно балакучий та натхненний, я мовчазна й захоплена заслухана.

Саву знала з його балачок, з його оповідань. Ще хлопцем школярем стріляв в ката — вихователя. Водив робітників на демонстрацію, еднав їх у міцні спілки... По льохах по лісах ховався від переслідувань ворогів.

Кілька разів сидів за ґратами й знов вогненні шляхи вказував і знов зникав, мов крізь землю.

Завжди озброєний...

Війна, кажете, пригнічує дух ваш...

А я, як люблю я війну!..

Хочете, щоб скінчилася... а я, я ... думаю, щоб не скінчилася, поки не очистить землю вогнем.

З сеї війни, де людей нагаями шлють за панські лани битись, повстане друга війна. Тоді люди за свої лани битимуться, за себе... Ті, що ні клаптя землі не мали, ті, що нічого не мали... Повстане війна, що вогнем паразитів пожере.

І як очиститься землю вогнем, як згине бруд, сморід, гній від паразитів, тоді тільки не треба війни, тоді сонце засяє... А в початку, знаєте, завжди хаос, завжди руїна, і тільки дух творчий над безоднею. Мусимо того духа сопричаститися»...

Уперше в нього в майстерні. Після чаю ходжу, оглядаю ескізи, полотна. Чую: декламують, співають. Імпровізаційне привітання виголошує поет Хома. Хтось бравурно заграє. Потім ніжно, мелодійно і тужливо. Я на канапці біля піаніно. Дивлюся на «Літню ніч». — «Літня ніч» вам подобається... Не диво. До жіночої душі промовляє... все, що з сфери кохання, до жіночої душі чарівно промовляє. Тут краса артизму чарує. — Так. Але протестує моя душа вільної жінки проти владаря. Як владно руки його на її плечах.

— Руки! Тут — одвічна й довічна влада серця. Руки — се форма.

А мені, мені, дивіться ось що промовляє... В сім полотні я закоханий...

Буря носить в повітрі. Грізні хмари... Маса людей натхненно рвуть кайдани, ідуть владно, гуртом здобути собі людське життя. Обхоплені одним вогненно-гнівним захватом. Десь проти них наставлено списи, кулемети, так почувається, хоч не видно на полотні. Але ще крок з'єданого гурту, титаничний порив — і ворожі списи зломлються. Ті, хто в перших лавах, незломно в се вірять...

Се там за вікном, бачите все? А ось тут, в келії, в думках та книжках поринув — самотник. Він був колись з ними й зброя в нього на стіні висить, але одійшов в самоту скорботну правди шукати... в книги... артизм мислення... А рука його, дивіться, вона тягнеться до зброї. — А око його прикуте до вулиці...

І книги... книги мабуть самі залишаться в скорботі самотній.

Се — моє життя.

— А... а кохання? «Літньої ночі...» Се теж ваше життя?

— Кохання?.. Се червона квітка, яка осолоджує, освіжує... Кохання... Кохання—се коротка пісня... Сьогодні кохаю, а завтра не знаю...

— Се—ваше життя...

Блиснули очі чорні і в моїх на хвилику поринули.

«Кохання—квітка. А я чую: кохання—се сонце...»

Одійшов, покликаний до гурту.

«Сьогодні кохаю, а завтра не знаю...» Хіба се так? Ні, ні не так!.. Завжди, як кохаєш, то наче довіку... «До віку...» Тягти ярмо родини, зробитися як той віл...

Ні, ні. Ах, я не знаю... Сі полотна... Я не одриваюсь од них... І від Сави. Якийсь такий, наче горить він. Прийшов додому з революційних зборів—так довірливо шепнув мені. Ви ж «своя» правда? Знаєте, вже слушний час... Ось блисне блискавиця...

Не помітила, як Сава знов коло мене. Тільки чую шепіт: Я сам вас провожу.

Так—киваю головою: «добре».

Радісно йти з ним високим, дужим і поривчатим, чути чарівно-мужній стриманий голос, слухати фантастичних оповідань про його повне казкових пригод небуденне життя. І бачити час від часу над собою вогненні чорні очі, чоло високе й грізне під буйним кучерявим волоссям. Das ewige «Männlichkeit» з усмішкою говорять про Саву чоловіки с-поміж його приятелів, мляві, сірі, буденні й слабосилі люди.

Уриваються згуки. Замовкає музика... Прощаються, розходяться. Ми вдвох. Мов в тумані піднімаюсь і я. Пізно вже. Беру капелюх, пришпилюю вуаль.

Раптом ловлю на собі захоплений, зачарований погляд. Відчуваю стиск руки того, хто для творчости весь, для артизму й для боротьби... для творення нових світів. Хто присягнув ніколи ні для чого не зрадити... ніколи особливо не піддаватися коханню, щоб себе не втратити.

Сідаю, притягнута його рукою, поруч на софі. Хвилини минають в солодкім таємничім чаруванні. Як би руки мої впилися в буйні чорні кучері. Ніжно б притулитися устами до високого в сурових зморшках чола.

Але не воруюся. Тільки дивлюся в очі. Потім раптом встаю. «Треба йти».

Та руки владно-міцні почуваю на плечах: голублять, милують мене.

— Що хочете? Що?—шепочу.

І як не вириваюся? Як не скину з плечей своїх владних рук?!

— Кохатися.

— Хіба кохаєте? Невже таки кохаєте?—чую приглушений голос свій.

Божевільне кохання в душі своїй чую.

Слова хочеться від нього... що душа його промовить до мене?..

Жагучий поцілунок замикає мені уста. Довгий, божевільно-солодкий.

— Кохаю,—по хвилі чую шепіт,—кохаю... тільки—на мент замовк і відсунувся,—сьогодні кохаю, а завтра—не знаю...

— Кохаєш... захоплено повторюю й мов зачарована дивлюся на Саву.

І рука тягнеться до нього. Зустрічається з його рукою. Постать велетня схиляється до мене. Гаряче дихання на шиї почуваю. Руки Сави нетерпляче розщиплюють шпильку капелюха, розв'язують вуаль під підборіддям. І уста впираються жагучим поцілунком.

Блискавиці очей в напівсутінках... тьмяно лампа горить, ледве освітлюючи стіни, завішані полотнами,—божевільно солодкі обійми владних рук, отруйно пекучі поцілунки...

Ніч... «Літня ніч»...

І з промінням сонця ніжній погляд його. І з бентеження. На всіх стінах малюнки, головки жіночі, сцени кохання.

Вмить одягнувся й воду приніс мені.

— Хоч, допоможу тобі?

І починає вдягати панчохи на мої ноги.

Мовчу. Дивлюсь на Саву, напівроплющивши очі.

— Прекрасна нога. Красу давно відгадав під одежою. Хочеш змалюю? Чекай, лежи непорушно. Усю тебе змалюю в сій розкішній позі.

— Не треба! Не хочу!

— Не хочеш?

— Колекцій і без мене досить...

— Прекрасного ніколи не досить. Проте, як хочеш... Чекай, я сам тобі й волосся зачешу й капелюха прищиплю. Чекай. Ось так гарно буде. А вуаль так треба.

І цілує в шию прощальним поцілунком.

Раптом закидаю йому руки на плечі, дивлюсь в очі бездонні.

Самого поцілунку мало. Що є в глибині душі його до мене? Що його очі промовлять?

А з уст моїх мимохить рветься:

— Кохаєш?

Цілує... довго, жагуче. Потім знов дивиться в очі темним бездонним поглядом.

— Сьогодні кохаю, а завтра—не знаю.

В глибині душі ворушиться опромінено:

«Сьогодні кохаєш, а завтра й довіку кохатиме мене дитина твоя».

Цілую. Радісно йду. Під ранішнім ніжним сонцем. До себе.

VII. Серпень 1920 р.

Згадується далі:

Літньої ясної ночі—тихо й тепло було в сяйві місяця й тополі проти мого вікна сріблясто мовчали—збуджуюсь я від руху в глибині своєї істоти: щось завзято й владно поривається звільнитися з тісного оточення й, пірвавши інтимний зв'язок з нетрами моєї істоти, показатися нарешті мені на очі.

Я знаю, що се. Се моє рідне «воно», що вже довгий час чарує своєю присутністю усю мою істоту й таємничі розмови провадить.

«Тук, тук»,—ніжка маленька бувало вистукує. Чуєш мене?

— Чую, чую любий.

— А хто я, знаєш?

— Знаю. Ти—чорні очі бездонні... буйні чорні кучері над високим зборозненим чолом. Ти—палкий поцілунок огнених уст. Ти—частина творця. І ти—моє маленьке.

І ось від міцного збурення я прокидаюся літньої ясної ночі. Так. Се «воно»: воно на світ хоче з темряви. Так хочеться спати ще. Але годі! Сном муки солодкої не заспокоїш, не приспиш. Треба швидче назустріч тому таємничому, рухливому, що все дужче ворухиться... біль сміливо й спокійно до кінця перетерпіти. Очка чорні вже скоро побачу я...

Похапцем накидаю простору чорну сукню; другу, білу, вкладаю до кошика, кіш—заздалегідь впакований,—сороченята, пелюшки, краплі для очей, вата, бінти. Замикаю, беру в руки. Ні, не тяжко, ще якось піднесу. Намацую в столі ключа від брами.

Ляснув ключ в брамі серед теплої тиші і я на вулиці. Нікого крім мене. Іти недалеко. На розі другої вулиці дім, до якого що-денно входять з надією жінки, а повертаються звідти з маленятками на руках.

Дзвоню сміливо—тут вхід завжди вільний, і вдень і вночі. Сідаю на лаву—тяжко втриматися. Наче рветься, щось усередині, і на коротку хвилю хижо, зненацька прокидається біль.

Ясно освітлений передпокій; тут допити—дві в білих халатах заспані жінки—а як почалося, коли, що зараз. Переодягання: капелюх, пальто, сукня, черевики—все лишається в передпокою.

В чистій білій сукні, м'яких солом'яних пантофлях вхожу до палати. Кілька ліжок однакових, білих. Одне застеляють сніжно-білим дбайливо, старанно.

«Що чекає мене тут?

— Чи не смерть?»

Але тихо-тихо. Хтось високий наче стоїть за мною. Наче руки міцно-владні лягають на плечі мені. І наче шепоче чарівний голос: «Життя. Се тобі життя».

Самовар, води гарячої, мило, кружку...

Білі постаті мов жертву приносили готуються. Тихо таємничо линуть по хаті. ворожать коло ліжка.

— Ще не зараз... Ще маєте час...—се до мене.—Як вам що треба—ось є дзвінок. І віддаляються.

«Ще не зараз». Бо я мовчу. Я ходжу по хаті, зхрестивши руки, і тільки на хвильку зупиняюся, коли раптом, підкравшись ззаду, обхоплює лютий біль.

Я хочу сама з тобою побути перед нашим першим побаченням, маленятко моє. Удвох. Без нікого. Сама хочу підслухати, як ти наближаєшся до мене, перед мої очі, відриваючись від глибини лона. Ах, і біль цей невгамовний, все дужчий біль в собі хочу затаїти. Щоб ніхто не чув. Мовчання тихе й радісне. Ти ж ідеш до мене, моє маленятко! І я тебе чекаю.

В люстрі постать моя обважніла звертає увагу мою. Розглядаю. Напружено чекаю Плету коси довгі туго-туго, щоб не роскуйовдилися в нестямнім збуренні останньої години.

Готуюся? Так.

Я ж знаю, що буде щось невблаганне, стихійне, грізне. Щось дужче за мої сили, за кохання, за радісне чекання. І знаю, що доведеться гукнути людей, надавити головку дзвоника. Рятуйте!

Білі подушки, простирано. Ложе смерті. Ні, не смерті! Ложе кохання. Ложе життя...

«Ай, ай!»—немов залізні пазури впилися раптово в спину й тягнуть м'язи з неї невпинно й безжалісно.

Тихо. Вже ж нічого, нічого. Вже спокій. Швидко вже чорні очка побачимо.

Хожу з кутка в куток. Але налітає пекучий вихор, щось рве, шматує все нутро.

Та се ж живе сотворіннячко рветься на світ. Тихо, тихо, не кричати, ні, ні!..

О-о-оо .. А-ааа...

Хтось кричить. Так, се я. Я вже на ліжку. Лежу й не знаю, чи зможу ще встати. Механично рука налапує дзвоника.

І враз білі постаті надо мною.

Мене трясє. Підкидає, корчить. Біль голий, непереможний, біль! Бере в свої руки, як кволу дитину й не покидає ні на мить.

Хтось невпинно стогне, кричить. Се мій голос, мій! Сил нема муки терпіти. А ось-ось се вже мабуть смерть сама. І краще! Бо вже годі витримати! Го-о-ді... Ай, а-а-а...

Раптом легко. Вмер смертельний біль. Життя народилося. Лежу в утомі. Спокій м'яко голубить, ніжно вколисує. Білі постаті щось ще пораються біля моїх ніг. А в середині наче рана, до якої боляче торкнутися. А вони чомусь саме й не дають їй спокою.

Але байдужо. Хіба ж се біль? Але ось вже й його нема. Новий нечуваний і ніби давно знаний голос плачем розлягається в повітрі.

— Покажіть, покажіть швидче!—хочеться гукнути. І ледве ворухнуться губи мсі і шепіт свій чую:

— Так, се він. Кучеряве волоссячко, його ніс, його уста. «Він» маленький.

Білі крила спокою вколисують мняко, голубливо.

«Кохаєш?—Кохаю... Сьогодні кохаю а завтра—не знаю».

«Сьогодні кохаєш, а завтра... завтра й до віку кохатиме мене дитина твоя»...

VIII. Серпень 1920 р.

«А як батько?

А він знає, що батьком став? Може колись дізнається... Але ніяких інших обов'язків, крім творчости. Творчости в артизмі, творчости в житті. Ніщо не має в'язати його в титаничних пориваннях. Ані тарілка, ані ложка, ані дитячий усміх, ані доно жіноче».

Після тієї ночі—в майстерні—день настав. І вечір. Я дома була.

Сама. Олюня моя тоді у бабуні жила. В моїй кімнаті маленький—тільки стіл, шафи з книгами при стінах, між ними канапка й ліжко,—довго лампа горіла й буйно пахли у вазі квітки.

Чи чекала?

Я? Ні, мабуть не хотіла чекати. Лише стояла біля вікна й на зорі дивилася. Блискучі срібні в бездонно-темному небесному озері, мов блискавичні вогні в бездонних очах.

Раз... два... кроки. Хтось в браму увійшов. Проходить подвір'я. А, се сусіди...

Чую, браму на ключ замикають. Чужий, хто не мешкає тут, ледве чи ввійде тепер.

Лампа. Я. І жмут солодко-запашних квіток. Знов ми увечері—вкупі. Мовчазні сумуємо другий, четвертий вечір.

Годі вже! Стиснути серце лещатами! Вгаймуся, цить неспокійне! Не можеш, не хочеш... Ну геть з хати ходімо. Щоб не було спокуси чекати, на зорі дивитися, мріяти.

Капелюх на голову. Портфель у руку... йду на засідання. Уже в передпокої. І раптом—поривчатий дзвінок.

Постать висока. Ширококриса панама. Вуса довгі, пушисті, усмішку ховають.

— Виходите з хати де?.. Перейдуся з вами... дозволите? Кілька слів маю.

А я... Я хіба не маю слів для нього!

Цить, серце, цить!

Ні, не вихожу. Що-йно повернулася.

— То до вас можна?

Чи можна до мене—йому?!

Мовчки відчиняю двері до своєї кімнати й вхожу, Сава за мною. Скидаю капелюх. Книги кладу на стіл. Сідаю на канапі. Він на другому кінці її, віддалік.

Цить, серце, цить!

Чи затулити лице руками, бо так же хочеться глянути у вогненно-суворе обличчя. А глянеш—захочеться руку на чоло покласти.

Але ж він сам прийшов. Сам до мене...

— Отсе заглянув до вас... візиту відплатити... Та й прощальня ся візита. Іду.

— Ідете... далеко?.. Надовго?

Так, мабуть! сам ще не знаю. Етюди збирати. Та й... людей гуртувати. Вже крайній час.

Подобається їй майстерня? так!.. Пам'ятає її. Раз же всього бачила... Й може ще колись зазирне. Найбільше подобалося «Самота скорботна» й «Літньої ночі». Се найдорощчі йому речі. І не продасть нікому.

А взагалі у неї витончений смак. І в сій келії виявляється. Тут затишно—красно, витончено—суворо.

Очі блискавиці! Не дивіться на мене так! Ні, дивіться ще, іще...

Мов зачарована простягаю руку до нього. І миттю беру її назад. Але пізно. Сава ніжно схоплює руку залізними пальцями.

Але чи ж хоч зусилля роблю я, щоб її увільнити? Я майже не дихаю. Дивлюся захоплено в таємниче, суворе прекрасне обличчя, що все ближче до мене присувається. Невже? Невже можу знов доторкнутись долонею зборозненого, принадно-захмареного чола!

— Жінко! Чую глухий голос, немов в тумані.—Чуєш, жінко? Ї жінки і є одаліски. Сі останні натираються запашними маслами, прикрашаються прозорими блискучими тканинками, щоб принаджувати пана до свого тіла, щоб чарами тіла свого невідступно тримати його коло себе.

Ще є квочки... Дітьми, сими безпомічними чарівними істотами в'яжуть вони чоловіків по руках і ногах і в ім'я дітей змушують вічно кохати себе. Хочуть—ті і другі—раба з чоловіка зробити. Самі—найганебніші невольниці! І набридають вони всі.

— Ще є жінки... Заглиблені в своє внутрішнє життя і в життя світу цілого... незалежні й творчі... духом творчі... блискавиці нового прекрасного життя сиплють навколо себе. І до них нас вічно тягне.

Голова Сави, ся голова прекрасно грішного бога, на колінах моїх.

— Жінко! Скажи чому така чарівна річ любові жіночі? Жіноче милування?

Його уста торкаються персів ніжно й пекуче. Мов гарячий соняшний промінь проймає мене до середини.

«Жінко! Жінко! Чому такі упійно-чарівні любові чоловічі?»

IX.

Так, друже: є одаліски, є квочки і є жінки.

А мені завжди хотілося бути людиною.

Хотілося й кохання, але без душного кубелечка з його кухонним чадом, подружнім спільним ліжком, і «головою родини» (начеб-то мені моєї власної голови не досить), невірником родини, єдиним зарібником—чоловіком, єдиним паном.

І ще мені хотілося: щоб мала змогу, мала час слухати пісень тих, що з глибини душі рвуться на світ, навколо мене чарівним співом лунають... Щоб мала час взяти оливець, щоб мала «дух вільний» для поєднання із зеленою книжечкою. Се—єдине на потребу. О, як би я була тобою, друже, «грішним богом», мужчиною, який може блискавично творчо поцілувати та й піти спокійно в світі іншої творчості, бо... дитину жінка завжди догляне.

А хто ж мені мою дитину догляне?!

Вересень 1920 р.

Знайшлася жінка, що захотіла доглянути. Се—твоя мати, Саво. Ще не стара, струнка бадьора жінка, з легкою сивизною в чорних густих блискучих косах, увійшла в мою кімнату, саме як в неділю увечері писала, а Лесь, на колінах у мене умоштившись, теж водив оливцем на папері.

Привіталась. Сіла на канапі встромила в мене проникливий погляд глибоких чорних очей.

— Ви мене не знаєте... але...

— Знайоме мені обличчя ваше, таке знайоме...

— Я пришла до вас, бо у вас є син мого Сави, мого сина.

«Мати!.. Ось чому лице мені знайоме... таке, як у Сави, тільки м'якше, лагідніше...»

— Так у мене є мій син, насамперед мій.

— Голубонько, не відштовхуйте моєї руки: ваш син, ваш і син Сави, одночасно—мій внук. Ви—мати, як і я; ви зрозумієте мене. Давайте вкупі доглядати його! Малесенький, йди до мене, йди!

І Лесь схопився за простягнені до нього руки. Сміється.

Через чверть години ми сидимо поруч на канапі. Лесь переходить з рук на руки від мами до баби, від баби до мами. Вона нещодавно тільки довідалася. Одержала листа від Сави. Далеко він і не пише, коли вернеться. Вічний бунтівник, вічний мандрівник, артист... тепер революціонер-борець.

«Значить, Сава знає про сина».

«Може вам се цікаво, мамо, знати, що маєте внука, підіть до Галини Гамалії, попитайте її»—так пише їй Сава й адресу вказує.

«Цікаво!» Так внука чекала, бажала. Але Сава з творчістю наче одружився, і не міг її зрадити для родинного кубечка. І не було надії. А отсе тепер. Боже, яке воно хороше, любе дитятко! Три роки йому? А вона й не знала. Так довго...

Поспішила зараз найти його; догадувалася, що голодують. З сел ніхто не везе... сі вічні зміни влади. О, як там, йому?.. Саві... в сій ненастанній колотнечі... Скільки вже надивилася на голодних городян, що останнє шмаття селянам зносять на хліб, чорні, виснажені, змарніли...

А їй на селі—добре. Лікарка вона—вже п'ятнадцять років на одному місці. Роботи багато, але й всього в неї багато: хліба, й молока, й масла—корова є—городини, садівини... А споживати нема кому: вона та небога, п'ятнадцятилітня сирота...

— Ні,—хапає мене за руки,—ви не можете відмовитися! Мусите Леся до мене везти. Йому там добре буде. Та й ви на себе гляньте: хоче в труну лягти? Розуміється, останні шматки для Леся зберігаєте, самі голодуєте... Ідьмо, ідьмо як найшвидче. Я на селянських конях... спакуємо Леся, посадимо на воза та й ньо-ньо... Правда, маленький?..

Ньо-ньо-ньо... на коні...

Підстрибує хлопчеченя на бабинім коліні.

Він же, Лесь, страшенно любить коні.

Як їхати? Робота ж тут лишається... Бібліотека...
Переклади...

— Робота? То відпустку вам дадуть. Можу посвідчення лікарське дати... Але вам хіба треба посвідчення? Глянути на вас, цього досить... Ідемо з мамою, маленький...

— Ідемо з мамою...

Він, Лесь, у мене на руках вже: сонна голівка на мойому плечі. В неділю маю сама час його до ліжка класти. Одна ручка його залишилася в бабуні і він сонним голосом шепоче:

— Ідемо з мамою й бабою...

Х. Вересень 1920 р.

Білий птах на синьо-сірих хвилях. Білий птах із чорним димарем на спині—двічі в день з далини впливає. Се мені—грізне temento.

Вже кілька часу тут і не помічала зовсім пароплавів, як зовсім забула й за те, що врешті доведеться узуті босі ноги, одягти дорожнього плаща, узяти торбу й купу записаних паперів (до зеленої книжечки, геть записаної, довелося ще паперу додавати) і таки поставити свої ноги на поміст

білого птаха з чорним димарем на спині, а завтра й на брук Вавилону.

Доведеться сказати: «до побачення, Лесю, до побачення сонечко, до побачення, запашні зіллячка на горбочку й у тихій полонині.

Всього кращого, всього кращого!»

Лесеві добре буде. Замість мами—баба з ним тут лишається. Вона нетерпляче чекає, коли вже Лесь її буде, до неї перейде... Ви не турбуйтеся, Галино, йдіть до своєї роботи, ми тут будемо цвісти з Лесем... в садочку, на луках... А потім і садочок інший утворимо, дитячий... В гурті житиме він, ваш Лесь... Гуртувати будемо малечу... Так, так.. як ви мріяли... Так, так, як ви казали; в гуртуванні жінок й увільнення їх... А ви йдіть своїм шляхом... ви—творчістю осяяна... Ідіть своїм блакитним шляхом... і може, може колись «його» зустрінете... «його»... мого сина... Вашого Саву... Він ваш, він у вас в душі... Тільки—вогненними шляхами він іде.

А як то мамі буде там без тебе, Лесю?

Та правда, хіба там мама буде, у місті?

Зранку праця, там де нове життя кується, нові гнізда для маленят в'ються.

В хаосі збурення світового нову долю поневоленій жінці... Писати, промовляти... праця, праця й праця...

Та й книги в бібліотеках чекають моїх рук... і довгі шпальти перекладу...

Як оточить все це мене... Де ж тоді буде «мама», дитячко?!

Не випускаю ж, доки воно коло мене—маленьких пальчиків. Очей не відвоюю від рухливої граціозної постаті.

— Лесю, де ти, Лесю?

— Тут я (в нього виходить не чисто «я», а «ля», так нмяко, ніжно), близьенько коло мами.

«Близенько»—се найголовніше.

— Лесю, Лесю, а що ти поробляєш?

Він на травиці. «Читає газету». Двоє кошенят стрибають коло нього на траві, хочуть, здається, теж газету читати.

Ось вчепилися пазурками в папір.

— Читаю «ля». Не бери газети, кицю, не бери.

Спритне кошенятко таки видерло в нього газету. Лесь тупцяється коло нього. Одняти б, та страшно. Простяга до котенятя руку.

— Киця колеться, мамо!

— Колеться! Киця дряпається, Лесю, а голка колеться, суха травичка колеться, а киця дряпається!

— Віддай мені газету, кицю,—репетує мале.—Та ну віддай!

На диво слухняна киця залишає газету. Лесь піднімає її й муркоче.

— Така погана киця... І лізе до неї, сам зачіпає газетою.

— Мамо, мамо, — награвшись з кицею до схочу.

— Візьми мене за ручку та погуляємо.

— Ну, розуміється, погуляємо. Я ж тільки того й хочу, Леся, щоб ти з мамою гуляв. Хочу рученьку твою тримати. Ну, веди маму, Леся, куди хочеш, веди.

Раніше до курочок, до півничка...

Пташине подвір'я буйно травою заросло. Пишаючись зелетень із червоною бородою й гребінцем поміж курами помагає. Курочки цокочуть: ко-ко-ко ко...

Спіймай мені курочку, мамо!

— Спіймай сам, попробуй.

Розчепірені ручки в повітрі мають, а курочки ніяк не вхоплять.

— Спіймай, мамо, курочку, бо я не можу...

— Так і від мене курочка тікає, бачиш...

— А тепер до огірків...

— Добре, ходімо до огірків...

Се вже далека й не легка подорож. Доводиться стежкою під гору спустатися, а потім східцями в яр.

— Допоможи мені, мамо.

Крекчемо, стогнемо, але за допомогою мами таки досягаємо мети.

Під лапастим листям теплі зелені огірки.

— Дай, мені, мамо, огірочка.

Свіжий, ще теплий огірок хрумає на зубах (передні ж всі зуби має) Леся. А ручка вже тягнеться до стеблини картоплі, на якій сидить метелик.

— Мамо, спіймай метелика.

Після невдалого полювання, — метелик прудкіший за нас — поволі сунемо назад нагору.

— Мамо, мамо, візьми мене на руки, Леся, бо я дуже втопився!

— Йди на руки, маленьке серденьтко, йди! Тут же твоє місце, коло маминого серця.

— Поклади мене, мамо, у ліжко!

І вже майже спить, втомлений прогулкою, напоєний свіжим повітрям.

Несу в ліжко. Обережно роздягаю маленьке, тепленьке, любеньке... Потім сідаю й дивлюсь на нього. Як одійти. Вже ж швидко їхати й очі не бачитимуть золотого волосся, рожевого личка.

І книжечка зелена марно мене чекає...

М. ДРАЙ-ХМАРА

ШЕХЕРЕЗАДА

I

Я п'ю прив'ялу тишу саду,
як стигне пізній холодок,
і слухаю Шехерезаду,
що знає тисячу казок.

До мене простягла долоні:
— Я жду давно тебе—прийди!
А на блакитній оболоні
зринає срібний молодик.

За садом царина і поле.
Гей, скільки йде туди стежок!
Не переслухаю ніколи
Шехерезадиних казок!

II

Стогнала ніч. Вже гострі глици
проколювали більма дня,
і синьо-золоті грімниці
дражнили відгульня-коня.

Розбурхалася хмар армада,
а ти опалена, в огні,
ти вся любов і вічна зрада,
летіла охляп на коні.

Під копитом тріщали ребра,
впинались очі в образи,
як ти розпліскувала цebra
передсвітання грози.

Із бурь, о молода гонице,
ти пролила своє дання—
і світом гомін і стрілиці
дзвінкокопитого коня.

* * *

Наставила шовкових кросен
і павутинням обвела:
кармін, бурштин і синя мла,—
над ними ясноока осінь.

З гарману сонце золоте
скотилось на пухку солому,
а сум вертається додому—
мій сум у осени росте.

У вирій потягли гагари,
і тужить десь вечірній дзвін—
за ними серце наздогін,
віддаючи останні дари.

Не дожене—мов та бджола
воно блукає манівцями.
О, серце, оповите снами,
чому ти не дзвінка стріла?

В. МИСИК

Т РА В И

У час, як гаснуть зорі
І вечір крізь туман
Димиться на майдан,
У час, як тануть зорі,—
Степів глухі простори
Шумлять як океан.
У час, як світять зорі
В сивіючий туман.

Співають трави пісню
Про хвилі лихоліть
І вихрем спів шумить.
Співають трави пісню
То жалібну, то злісну,
То тиху, як блакить.
Співають трави пісню,
Про хвилі лихоліття.

І бурь бурхливі хвилі,
І вихорів стовпи
Захвачують степи.
І бурь співають хвилі
Про темряви немилі,
Про тополі журби.
І бурь безумні хвилі,
І вихорів стовпи.

Шумлять поля холодні
І співи в доли ллють,
І хмари чорні йдуть.
Шумлять кущі холодні
І, наче у безодні,
Вгорі громи гудуть.
Шумлять дощі холодні
І роси в трави ллють.

Гудуть глухі простори
І грози йдуть кругом.
Страшним, бездонним сном.
Гудуть глухі простори
І блимає на гори
Гроз золотий ізлом.
Мовчать глухі простори
І глухне ніч кругом.

МИХАЙЛО ЙОГАНСЕН.

ХУГА

Старий шкандибає недужий,	Розганяє листя, розгулюється,
Старий замітає вулицю,	Мете замітає вулицю,
Старий такий убогий,	Замітає гонить колом.
Сивий старий.	Никає білий по вулиці,
Вимітає воду з калюжі,	Розчиняє двері, розтулює
Старий підсліпа щулиться,	Задубілі зіниці вулиці
Старий замітає вулицю,	Викидає місто в поле.
Сивий старий.	

Ні води,
 Ні листів,
 Ні сліпця,
 Ні дерев,
 Ні долин,
 Ні гір...
 — Видер очі з лица
 Скаженілий залізний звір.

МИКОЛА ЗЕРОВ

СКОРПІОН

Блаженні дні і ночі на селі,
 Землі Волинської родюче лоно,
 І дух полів і гомін од балкону,
 І крекіт жаб на вітровім крилі!

А в плесі тихім, мов на синім шклі,
 Вже позначились клешні Скорпіона,
 І Антарес як іскорка червона,
 Уже горів в надобрієвій млі.

Я од'їздив. І оком астролога
 Допитувався в зір, яка дорога
 Мене провадить у майбутні дні.

А Скорпій гас в красі своїй недобрій,
 І друг Стрілець виносив по-над обрій
 Свій срібний лук і приязні огні.

ЛІСОВИЙ ЗВІР

НЕПРОХАНИЙ ГІСТЬ.

Вечір, нудь. Осінь...

Смерк сидів у кутку й снував думки...

Осінь рання: тільки серпень відходить, а вечори, як у жовтні: холодні... Я не кохаю її. Вона ніби гарна й розумна, але ж ми такі різні: в її роду старовинні грамоти, а я тільки свого діда знаю...

Потім я чув, як до них (жінчиних батьків) хтось прийшов. Мені байдуже було—хто, але, коли дружина чомусь увійшла, я спитав:

— Хто там?

— Бабуня,—кинула вона й знов пішла. Я зрадив: боявся, що нажене смерк. А він снував:

З хутора (під містом) за сім верств притягла лантух із харчами. Як же! Большевикам служити вони не будуть, а їсти треба. Однак, хто ж їй допоміг на гору лантух винести? Це ж мій обов'язок.

Коли раптом дружина знов увійшла, якась чудна, збентежена:

— Ти знаєш?—людина від Йосипа!—казала вона.—Якого Йосипа?—питав я і враз пригадав: хтось схопив мене й поставив на рівні ноги.

— Не знаю, не провокатор часом?—тремтів голос дружини, але рука Йосипа...

Жадібно читав я на клаптику цигаркового папірця:

«Доручаємо Вам»...

О, доручення хоч куди: зібрати розбитих повстанців у районі Одеси, а як почнеться з Румунії наступ...

— Ну що ти скажеш?—питала вона й чорні брови гадюками вигнулися над її сірими очима.

Я нічого не сказав, бо як раз думав:

«Рівнесенько місяць тому назад говорив я Павлові: зі вступом до партії я зачекаю, бо я певний, що вони звернуться до мене»...

Жінчини очі пильно дивились на мене.

— Як, він прийшов?—спитав я.

— З бабунею, з хутора. Вранці добивсь до хутора. Цілу ніч од Дністра йшов...

Я підійшов до вікна: над містом небо зробило сірий залізний дах. Подививсь на нього, ніби думав, потім сказав:

— Поклич його сюди...

Він увійшов, сірий у смерку, міцно стиснув мені руку, сів край столу, витяг із кишені очеретову дудочку, розламав її й дістав з неї кілька записок на малесеньких клаптиках цигаркового паперу.

— Як би мене піймали на кордоні,—казав він,—я б кинув цю дудочку, ніхто б і не помітив...

— Еге, такі вони дурні,—думав я, а він розповідав:

— Пан отаман наказав...

Ну, ясно: наступ буде через три тижні. За цей час треба zorganizувати чорноморський район так, щоб по першому знаку можна було зірвати залізниці, зіпсувати телеграф, насипати піску в машини пароплавів, витягти магнето з автомобілів...

Тільки всього!

Зараз треба передати на той бік дислокацію військ.

План чудесний! Цікаво, скільки ж пан гонець привіз грошей на цю справу?

Хлопець засоромився: п'ятьдесят тисяч радянськими та сімсот романовських: рівно на пуд білого хліба.

Я заспокоїв хлопця тим, що ранок вечора мудріший...

Дививсь на пальці його ніг, що вилазили з подертих, закорузлих чобіт, і аж закіпало в мені: ну й щастить тій «сикуранці» на дешевих наймитів!

Я пригадав розмальованих, як повії, румунських офіцірчиків... Щоб оце паскудство мало за пуд білого хліба дислокацію військ та ще й організацію на придачу!? Ніколи!..

Довго не спав я в цю ніч. Мене пекла національна образа... Так, так! Я все пригадав:

І сірий зімовий день на Роздільній. Гурток селян, делегатів повітового трудконгресу, які з докором питали мене:

— Товаришу! що ж ви казали?

Я тільки скригснів зубами. Будь прокляте те, що я казав! Десятки тисяч війська, добре вбраного, озброєного, що рвалося до бою, і один тільки ешалон якихось кумедних чумазих чужинців спокійнісінько в'їждить на станцію, де штаб цього війська. Білий офіцірчик заклопотано бігає по путях і щось показує юрбі сорокатих генералів. Генерал Греков збирає свій штаб і каже:

— Панове! Ви бачите: Роздільню взято.

І те, як у Кам'янці розгнівався Кам'янецький польський староста та й посадив трьох міністрів «союзної держави» в кутузку. Правда, скоро випустив: бо мав розпочинатись наступ на Київ...

Та хіба тільки це?..

Гнів мене пік так, що холодна осіння ніч стала задушною, як у липні... Ніжні діточі вуста мав гонець і діточі довірливі очі, а я ні трішки не шкодував його. Ні трішки! Отак устав би, пішов і сам задушив би його...

НЕСПОДІВАНА ВІЗИТА.

Павло тільки що вмився: його щоки були, як яблука після дощу, а очі—як два шматочки антрациту.

— Чому так рано?—привітно всміхались антрацитики.

Я ще нічого не сказав, але вже весь загорівся й він це відчув.

— Справа є,—кажу, сідаю проти нього й лукаво питаю: —Може вгадаєте?

— Ні, не вгадаю,—каже Павло. Звичайно, йому, хохлу, лінощі думати.

— Пам'ятаєте, місяць тому назад я вам казав, що я вже комуніст?

— Ну, то може в партію записались?..

— Еге ж: пальцем у небо!.. А скажіть правду: ви мені тоді вірили?

— Правду кажучи, не зовсім,—усміхнувся Павло.

— Так от вам!,—не втерпів я,—в мене сидить людина від Пшоника, що привезла явки й план організації й ми підемо зараз у «чеку»... Тепер вірите?—одним духом випалив я...

Через чверть години ми вже були в чекальній комісії.

Чекали ми не більше п'яти хвилин. Коротко й твердо дзвякнув дзвінок, секретар легко перейшов паркет чекальній, зник за маскованими книжками дверима, через мить вернувся і запросив нас.

Дух мені перехопило, коли я переступив поріг заллятого сяйвом сонця кабінета. «Скільки світа й радісної бадьорости в цьому страшному для міщанства місці»,—мимоволі подумав я й спинився очима на товаришеві, якому складав таку несподівану візиту.

— Прошу сідати,—сказав він просто й поважно,—в чому справа?

Я розповів коротко про вчорашній вечір.

Ні одна м'язь не здригнулася на блідому, змученому обличчю, тільки невеличкі жваві очі дуже пильно дивились на мене.

— Ви бачите, як злочинно ставляться вони до людської долі,—казав я, трохи ніяковіючи під цим поглядом,—уявіть собі, що гонця з його дурною дудочкою схопили б на кордоні. Де б тоді були всі ці, ксму адресовано записки? Можливо, що й я з ними, хоч мого прізвища й не було, а тільки ім'я. Але, я гадаю, дошукалися б...

Він співчуваючи всміхнувся.

— Так от,—підбадьоривсь я,—про себе не кажу: сами бачите. Але й більша частина адресатів, ручаюсь, ніякого зв'язку з повстанком не мають. Просто Пшоник пам'ятав їх по 17-му року та й написав, бо не мав, кому писати...

— Ви певні в цьому? — поважно спитав товариш.

— Звичайно,—відповів я переконано. Я сказав, що був колись досить високо в уряді УНР. В українських справах добре розбіраюсь. А що до одеських «громадян», то знаю, чим кожний з них дихає. Я певний, що «чека» дуже зле орієнтується в українській справі. Тому багато марних жертв... Я хотів би допомогти в боротьбі зі справжнім ворогом, рятуючи тим культурні сили від незаслужених репресій...

— Добре, товаришу,—була відповідь,—ваша поміч, очевидно, буде корисною для нас, Він подзвонив.—Покликати—... (він назвав двох відповідальних робітників «чека»).

— Насамперед, сюди ви більше ні ногою,—казав він мені, навіть не підходяще близько...

В цю мить у кабінет не ввійшли, а буквально влетіли ті двоє, кого покликали.

Він зараз же звернувся до них:

— У товариша (глянув він на мене) гонець од Пшоника. Крапка. Він привіз явки й план організації. Крапка. Є явка до Заболотного. Крапка. Товариш (підкреслив він «товариш») допоможе нам. Зараз же дати адресу, де б можна було як слід побалакати з ним...

Адресу мені дали й я зібравсь іти.

— Чекайте, а перепустка,—спинили мене.—В нас так не вийдете...

Дали сміючись перепустку. Міцно, по товариському, стиснули один одному руки...

Не встиг я одвернутись, щоб іти, як вони всі аж кинулися до Павла: що скаже відповідальний комуніст про цього несподіваного візитора?!

ХЛОПЧИК ТА ЗАЙЧИК.

Ішов собі хлопчик до лісу, а назустріч йому зайчик стрибав із лісу. Хлопчик собі—туп, туп, а зайчик собі—стриб, стриб... Та й зустрілися! Глянув хлопчик, бачить, «звір лісовий!» Та як дримане додому! А зайчик, звичайно, злякався та й собі—як дримане до лісу! Так і розбіглись вони...

Так от:

З насолодою витягнув одубілі руки й ноги. Ніч була ще глибока. Тільки станція блимала жовто, безсило. Ніби досвітній вогонь коло ліжка безнадійно хорого.

Я озирнувся: де ж він? Ага, є!..

Увійшли в залю. На підлозі валялись сірі купи пасажирів. Повітря—хоч вигрібай лопатою.

— Істи будете? Не відмовився... Кругле, грубе обличчя. Якесь—ніби сірий камінь-дикун: невиразне, але характерне.

— Тільки, знаєте, з таким підливалом,—ткнув я пальцем в пухте повітря, ніби в глину.—Ходім надвір.

Пішли. Містечко, звичайно, про ранок ще й не марило...

Ну, що він розвідав за ці три дні? Ого, щось, надто багато... До світу часу досить: треба добре розпитати його, що воно таке. Бо ж ткнули так: де ж узяти, щоб порядний та ще й українець?!

Почав розповідати... Еге-ге! Який же з нього секретний співробітник, як він бреше, товаришу?! Погана справа!.. Мені аж істи захотілось. Правда, ми вже години з дві балакали.

Повів мене в якусь «свою» крамничку. «Свою»... Гм!

Істи він уміє! Звідки в нього нова синя піджачна пара? Йому ж дали на дорогу тільки тридцять тисяч. Раніш він казав, що ці три дні йому коштували більше ста тисяч... Хіба він пив? Ні!..

— Я бекашу продав свою,—каже.—За скільки?—Сто п'ять-десять тисяч... Погано лічиш, хлопче!

Заглянули на станцію. Ага, й він е! У цього теж місія: розповісти про мене в Балті, як про «щирого українця». Для того його визволили з концтабору... Сам він нічогоісінко не підозрівав. О, коли б він знав про свою місію!

О!—Кость! Що? В Одесі на губнарадї був?

Любий Кость! Як він мене рік тому назад умовляв у конгурток записатись!.. Його очі засвітились радістю, як мене побачив. Трохи засмутивсь, як дізнавсь, що я вже з літа завкудсектором... Як це можна, щоб таке відповідальне місце займав не комуніст? Та ще такий! О, добре він пам'ятав мої лайки тоді, в редакції... Як би ж він знав, чому це я в Балту приїхав!..

З Костем якісь товариші. Словом, на підводу компанія набралась. Пішли, найняли...

Іхати вже треба, а тут той, з місією, пішов, по тютюн та й... пішов! Чомусь надто охоче побіг мій брехунець його шукати. Той вже вернувсь. Бачу брехунця, кричу, щоб ішов до воза. Коли він—ніби не чує (ніяк не чує), вперто одводять од мене очі та йде кудись убик; бо ж йому туди треба!..

— Хіба не бачили, як кликав?—лютую.—Ні,—каже якось сіро.—Еге ж!—думаю...

По дорозі привітавсь із кимсь. Ніби підморгнув... «Старі, мовляв, приятелі й знаєм, що робим!» Словом, ясно!

Як снідали, він говорив:

— Не можу витримати коли в мене хоч і вжарт цілються. Прямо вмираю на місці...

Еге ж! І на який біс у людей два слова: полохливість і подлість, коли це точнісінько те саме?!

Словом, ясно!!

Коли (на гору) злізли з воза, я затримав Костя, щоб нікого близько не було, та й кажу:

— Я посланець «губчека». Іду до Заболотного. В Балті я з тим хлопцем (показав на брехунця) прямо до тебе. Ти зараз же в «чеку», щоб у ту ж мить прибіг пред.

Кость страшенно схвилювався. Але—ні мур-мур. Тільки брови насупив та перепитав, як робити: щоб не помилитись. І нічогісінько більше... О, цей Кость: поважний хлопець!

В Балті я, звичайно, насамперед добре нагодував Костя й свого брехунця (себе теж не забув). Після того Кость пішов.

Сірий камінь-дикунець—нічогісінько! Наївся—веселий...

Не пройшло й п'яти хвилин, як—дзінь, дзінь!—і на порозі з'явилося під комунаркою гарне вусате обличчя, свіже й яскраве, але zarazом холодне, ніби намальоване...

От чучело: в повній уніформі! Я ж просив конспіративно.

Назвав себе, а я себе.—Пробачте,—кажу,—мені треба тут одного перевірити.—Повертаюсь раптом до брехунця й, уявивши себе Шерлоком Холмсом, сиплю в нього, як із кулемета...

Ефект як раз такий, якого бажав: хлопець справді помірав із переляку. Але все ж його зблідлі губи белькотали не признання, а заперечення.

— У чім справа—, спокійно, але все-таки нетерпляче запитав пред. Я вислав брехунця в суміжну кімнату й оповів усе.

— Тільки самі підозріння,— зауважив він.

— Тільки,— охоче погодивсь я. —Але я не можу з ним працювати, коли я не вірю.

— Одішліть назад.

— А як підозріння мої мають ґрунт?

Він подумав мить.

— Нехай поки що побуде тут.

— Добре відповів я. Мені що? я попередив... Стало враз нудно.

Пред розпитав мене про мій план. Я досить мляво розповів... Пішов, залишивши після себе нудь. Але піддатися їй я не міг: стільки діла! Насамперед—де мешкати? Просто, на заїзді й бридко, й завхудсектором не має такої платні, щоб за заїзд платити. У контр-революціонерів вийде надто сміливо... Вирішив!

Кость обурився. Можна ж у нього! Нема де? Байдуже! Він може спати на підлозі... О, звичайно: на стінці, на стелі, як муха—лапками догори. Нема чим укритись? Та ж він дає

шинель! Йому нічого не треба. Розумієте, в жовтні ще спека, що тільки голим можна спати. Може ще вікну дощик поливав?... Насилу переконав його, що йому буде досить могого брехунця, бо ж у його кімнати првом не те що спати, а сидіти тісно...

— Розумієш, ніяк не міг кращої кімнати знайти: всі занято.

Ну, звичайно! Хіба ж може бути добра кімната для ~~кого?~~ Або добра шинель? Або шапка?... «Все, розумієш, інші розібрали!» На те ж він Кость, щоб йому нічого не ~~пришлось~~. Такий собі Кость із сірими задуманими очима, ~~наполю~~ останніх товстих політкнижок на столі—в дев'ятнадцять років редактор (і добрий!) газети...

Приняли мене там, куди я вирішив удатись, дуже добре. ~~Раді~~ були свіжій людині. Я теж радий був привітній гарній кімнаті з роялем. Те, що кімната мала не господаря, а господиню, не тільки не вадило, а, навпаки, цілком відповідало ~~моїм~~ намірам.

Ввечері прийшла як раз потрібна мені людина і я так ~~заспокоївся~~, що й забув про брехунця. А коли вранці прийшов до Костя, то дізнався, що він утік.

— Хлопчик як дремане. А зайчик і собі: як дремане... Так і розбіглися!

УПОВНОВАЖЕНИЙ ТЮТЮНИКА.

Такий собі кріпенький, як бичок. Рішуче, але хвилюючись:

— Пана (називає мене) можна бачити?

— Можна, кажу... А вже з годину на нього чекав.

— Ну що ж, їдьмо!—каже не то весело, не то насміш-
~~ливо.~~

— Ідемо!

Поїхали...

Поки їхали містечком, а потім селом, я спокійно приймав дорогу: щоб потім дати нарис, бо ж не питав, що за село, куди ідемо, до кого? Отак—їдемо, та й годі! Все одно: ~~до~~ чорту на роги.

За селом повернули зі шляху в якийсь байрак... Ніколи б я не подумав, що під самою Балтою таке глухе місце! Ось, ось виїде на дорогу добрий парняга: «Стої!.. Ага—свої!..»

Та добре, як це «свої» буде привітне. А як вирішили нарешті заспокоїти мене? Щоб не дерся так гаряче в ліс!..

Не питати ж мені про це свого бичка. А сам він—ні мур-мур! Біс його знає, з чого: чи з пошани до своєї місії, чи з того, що не варт балакати з людиною без п'яти хвилин на тім світі...

Коли це виїхали з байрака на горбок і на обрію забов-
~~ніли~~ водочакка залізничної станції, я з полегшенням зітхнув: не так глухо! Ми запалили цигарки й перекинулись кількома ~~словами~~ про ліс, який от знищено.

Під'їхали до якогось хутора. Він зайшов у хату, через хвилину вернувся і конфіденційно доклав:

— Зараз нема. Години через три буде.

Я не спитав, хто буде. Навіщо це мені знати? З мене було досить того, що Дмитро (його ім'я) враз перемінився. Ніби хлопець розміркував, що на три години такої поважності не вистачить, і став собі веселим та привітним.

— Тут близько змінимо коні та й поїдем на село, в гості,— сказав він.— Добре?

Я охоче згодивсь. Коні змінили на «совхозі», бо вони звідти й були. Цей «совхоз», як я враз помітив, тримав зв'язок більше з лісом, ніж із містом... Звідти, через лісок, проїхали в гарне село у глибокій долині.

Дмитро мене завіз до якихось типових сільських шляхтичів. Якись паничи й панночки... Я з'їмпровизував літературний ну як сказати?—підвечірок, чи що? Бо вже було після півдня.

А як вернулись до хутора, вже темно було...

Є! Господар, теж шляхтич, провів нас у задню кімнатку. Нам назустріч підвівся з ліжка бородатий чоловік:

— Янковський,—назвав він себе,—уповноважений Тютюника по залізниці... Який саме учасок мав він під собою, я добре не розчув: у цю мить він так і впивсь у мене своїми ясними блакитними очима й я звернув усю увагу на те, щоб так само твердо заглянути в саму глибочінь його очей, і так дивився доти, доки він не опустив свої. Тепер я міг його розглянути. Ніс він мав тонкий і рівний, високе чоло й золотаву бороду під рожевими гарними вустами. Взагалі, все обличчя було розумне й гарне. Років йому було під тридцять. Одягнутий він був у якесь дрантя...

— Обідравсь у поході,—всміхнувся він, помітивши, як я розглядаю його вбрання.

Роспитав мене, чому мені саме треба до Заболотного.

Я розповів свій божевільний план: у Московській дивізії, яка була росташована по губернії, є могутня повстанська організація. Ця організація, коли Пшоник і Тютюник ударять звідти, підійме повстання; але, боючися, що населення їх, чужинців, не зрозуміє, вони хочуть, щоб Заболотний взяв на себе командування. Для цього отаман і його старшини повинні заздалегідь приїхати в Одесу й росташуватись по конспіративних помешканнях... Наприклад, на Моразлівській вулиці: добре помешкання!—в дужках: усім контр-революціонерам добре відоме.

Обговорювали цей, треба сказати, нахабний план. Янковський ніби годивсь. Потім він почав оповідати про стан партизанщини. Говорив досить довірливо, бо, виявилось, він чув моє ім'я ще закордоном. Але самий стан він намалював так морочно, що я на всякий раз виразно зажурився і навіть спитав його «щиро»:

— Чи ж не кинути все та не їхати собі додому?

Коли він на це згодивсь, сказавши:—Ідьте собі. А ми вже не-небудь самі,—я, звичайно, засоромивсь свого зне-
щання. Словом, розлучились ми досить привітно. Янковський
зайшов побалакати з отаманом про мій план...

— По вас приїдуть, коли треба буде,—сказав він.

Він глянув у віконце, в яке знадвору дивилась глупа ніч.

— Час мені вирушати,—сказав він...

Я провів його надвір.

— Хочете глянути на моїх козаків?—пропонував він.

— Тут близько, з півтора гони...

Щеб пак я не хотів! Але показати себе цікавим мені
було не вигідно:

— Та вже якось у другий раз. Спати охота,—позіхнув я...

Ночував я на гостинному хуторі, вранці коней дав мені
не менш гостинний «совхоз» і я у веселому товаристві двох
літніх панночок тріумфально вернувся до Балти, де зараз же
до Кости:

— Клич преда! Скажи від Янковського приїхав. Це ім'я
в комісії було добре відоме.

ЛІСОВА КАЗКА.

І як це та сама річ, а раптом стає цілком іншою?!

Ст. скажім, дощ: лляв він та й лляв. Такий нудний та
лидний! Балтяне, перелізши тин, відважно пірнали в широкі,
як море, калюжі. Ім що? Радянської влади не визнавали...
Чи ж не краще втопитись, ніж у ярмі жити? А мені, як
показує, дуже хотілося жити й тому я мусив був сидіти
спокійно в гарній кімнаті з росялем. Я вже встиг почати й
співати роман з господинею кімнати. А він все лляв та й лляв...
«Та що я маю тут жінкою й дітьми обзавестися?!»—подумав
я з розпачем і, счинивши цілу революцію серед балтських
світанків, по тинах та через тини добивсь таки до Костевої
кімнати, в той момент—справжнього острова порятунку й від
калюж і від багато страшнішої за всі калюжі на світі пер-
спективи сімейного життя.

Кость рішуче пірнув на вулицю (хіба ж він спиниться
перед тин, щоб віддати своє життя за порятунок товариша?)
й через пару годин якимось чудом притяг воза, запряженого
парою волів. Певне, що Костево завзяття тягнуло воза, а не
воли, бо через балтське болото навіть цім дужим звірятам
тягти воза не під силу.

Тільки я зібравсь спробувати силу свого завзяття, коли
той, утірі, прямо сказався, проклятий: розв'язав усі свої
дентри та як силне!..

«Чи ж не видно, що старий тримає зв'язок з повстан-
ською?»—подумав я, міркуючи, як би на нього парочку чекістів

наслати. Воли тим часом так жалібно дивились на мене, що мені шкода стало топити невинну худобу і я лишивсь.

На другий день той, угорі, взявся лантухи насипати. Зрадив тим більше, що господиня гарної кімнати з роялем дістала мені воза, запряженого кіньми. «Еге»,—подумав «видко й тебе, голубко, сімейна перспектива не приваблює коли так охоче виражаєш». Але жорстоко помилився: заради за Балтою стало очевидно, що або треба вертати, або загусле болото зассе навіки. Ясно, надія була на те, що злякаюсь такої страшної смерті!

Еге ж! Як раз!.. Або пан, або пропав!

Після восьми годин завзятої борні за життя ми таки добились до гостинного «совхоза», проїхавши за цей час сім верстов. Тут посадили мене вже верхи та й гайда далі. Той, угорі, вигадав собі, що повітря—вода, та й почав у цю воду пускати тонісіньки сітки. Певне, з недоброю метою, бо, щоб їх не видно було, він зробив смерк.

Дві лісові панночки зустріли мене дуже радо. Нагодували, примилували, спати поклали по-хазяйському: щоб м'якенько та чистенько, та тепленько. «Е, та тут можна й півроку чекати на побачення з отаманом»,—сказав я тихенько до лампади в кутку, пестуючись у ліжку, коли вже всі принишкнули, ніби поснули. «А вже ж!»—відповіла вона так, що я тільки чув. О, вона знала, чому так казала, бо як раз під нею спали вкупі: одна привітна, світлоока, повненька, як пампушка,—славна собі дівчина; а друга... Е, ні: про цю парюю слів не скажеш!..

На ранок старий знов розв'язав свої лантухи. На цей раз він зробив добрий запас отого прозорого зерна, бо сипав день, сипав другий, а на третій... Отут і сталась ота дивна зміна, про яку я згадав спочатку! Дощ... Ну та хіба можна було собі уявити, що це така краса?! Велетенська гарфа: агатове підніжжя й дуга зі шляхетної платини, а між ними напнуто силу струн прозорого срібла. Незримі пальці невпинно грають тиху, ніжну казку крапель... О, без кінця її слухав!..

Щеб пак! Уранці в хаті тростиночка без вітру гнеться. Ви б сказали: дівчина хату підмітає, та й годі? Нічого ви не розумієте! Ну, хіба ж ото ніжки, а не стеблинки—ніжні стрункі стеблинки?.. Вдень собі, як котятко, бавилось. То ж справжнє, любе котятко. А вночі... І де та олія на лампаду запропастилась?! Ніяк її тростиночка не могла знайти! Аж зажурилась... Ви повірите?..

Самий неприємний час дня був вечір. Тоді приходило два товариші з полка, росташованого в селі. Бачити їх мені було, звичайно, приємно. Але біда, що один з них вирішив агітувати панночок за Радянську владу. Така агітація мені

...ш...
...ти...
...яле...
...в...
...лю...
...ара...
...аб...
...до...
...так...
...ча...
...йд...
...ча...
...оок...
...ли...
...ко...
...ок...
...до...
...ри...
...до...
...під...
...як...
...ю...
...й...
...о...
...а...
...а...
...е...

...не вигідна... Ой, діставалося ж од мене бідному хлопцю. ...ці дискусії трохи несподівано для мене: раптом ...червоноармієць і кличе мене до штабу полка. ...«До штабу, не до штабу, а до канцелярії»,— пояснив ...мій провокатий. Прихожу: порожня хата, а в ній величаво, ...на сидалі, мій агітатор.

— Добридень, кажу, а він так тільки головою дригнув.

— Пробачте, громадянину: нам треба перевірити ваші документи,—не каже, а урочисто вимовляє. Як треба, то ...даю. Переглянув пильно. Все гаразд: завхудсектором, ...по губернії для ознайомлення із працею на місцях. ...Сам він досить твердо:

— Документи ви лишіть: ми їх перевіримо, каже,— а нам ви дасте підписку, що на протязі тижня нікуди не ...йдете.

Маш! А як Янковський через годину прийде, або ...прийде, щоб я до Заболотного їхав?! Тоді я:—Попросіть, щоб усі вийшли. (В хаті було кілька червоноармійців. Хіба ж ...панночки не оповіли мені, хто він? Провінційальна ...конспірація!..).

— Розумієте,—кажу, через чверть години, щасливо вер- ...нувшись у лісове кублечко:—Наш агітатор! Допік я його, ...завхудо. Документи питає.

Панночки трівожно:—Ну?

— Ну, то що: завхудсектором. Відповідальний робіт- ...ник!

Панночки весело засміялись.

— А знаєте,—казав я далі,—ваші підозріння спра- ...ведливі.—Він таки чекіст: коли я його припер до стінки,—яке, ...моя, право маєте перевіряти документи, він і каже: як ...співробітник «чека»...

А сам думаю: а завтра в Балті скажу, щоб цю ростяпу ...завхудо на роги забрали.

Ввечері я попросив собі на ранок коня:—Треба зі сво- ...їм заїздитись. Може новини є,—сказав я цілком правдиву ...причину, бо, дійсно, вже з тиждень не мав із «чекою» жад- ...ного зв'язку.

«Може так станеться, що й не поверну»,—глянув я на ...лісову квітку. Яке вражіння це зробило на неї, я дізнався ...тоді, коли всі поклались у темряві спати, бо ж олія до лям- ...пачки знов запропастилась. Скрізь шукала її лісова квітка й ...нама, ну ніяк не могла знайти! Певне хтось украв...

Гарфе зі струнами прозорого срібла не грала вже, бо ...мандолі жарко будував вежу з синього кришталю й на мурах ...вішав золоті дихтарики. Це теж гарно, коли дивитися ...з темної квати крізь мережане віконечко, притиснувши до себе ...лісову квітку...

ТЕ, ЩО МАЛО СУМНІ НАСЛІДКИ.

Нарешті мені шкода її стало. Не лісової квітки,— Меч історії розділив нас і про які-небудь обопільні моральні обов'язки годі було думати. Час був той, коли людськість ховає мораль під тяжкий камінь жорстокої необхідності. Отже для того часу (не для теперішнього) й виходило поки квітка лісова, й мораль моя до неї теж лісова!

Я про ту: господиню кімнати з роялем... Як ніяк, людина своя. Без лапок, таки справді своя. А вона не могла врешті не помітити дивовижну зацікавленість завхудсектора лісової Ніби там зосередилась уся художня праця губернії. Правда художності тієї «праці» ніхто не міг заперечити, але все було відомо, що такою художністю цікавиться «чека», а не політосвіта...

Я теж врешті не міг не помітити у неї тяжкої боротьби почуття з обов'язком. Як два залізні гаки вчепилися вони в її серце та й тягли: почуття до мене, а обов'язок у «чеку». Ось, ось розірветься бідне жіноче серце!.. Шкода мені його стало і я зробив дурницю.

— Тільки вашій приятельці ні мур-мур!—сказав я і додав:

— Правду кажучи, не розумію: як може відповідальна партійна працівниця приятелювати з петлюровкою?

— Ні, вона цілком лояльна культурна сила,—була переконана відповідь.

— Розкажіть ви своєму діду лисому!—не втерпів я, ніби мав цілком певні відомості, що дід її з лисиною. Ще й пак: лояльна! «Коли б не ця лояльна культурна сила, не бачити б мені Янковського, як своєї потилиці...» Це я тільки подумав, а не сказав, бо й без того вже наговорив їй більше, ніж треба було.

Правда, все якось так склалось, що, можливо, інакше я й не міг зробити: мусив був їй про себе хоч частину правди розповісти. Все одно, певне, обов'язок переміг би й їй сказали б інші. Крім того, я не міг обійтись без де-яких послуг з її боку. Все робити самому було надто тяжко. Все-таки це певне, в перший раз було в комісії так, щоб таку тяжку розбірку вела одна людина цілком самостійно...

Так чи інакше, але, посіявши цю дурницю (дурниця—збіжжя таке) ще перед тим дощем, тепер, сидючи в її кабінеті (на службу до неї зайшов), я мусив був признатись, що ґрунт обрав добрий: зеленіло вже ясно.

— Що нового?—питаю.

— Підозрівають вас дуже,—каже так собі, ніби між иншим.

— Хто?—трепихнувся я.

— Та...—Вона назвала свою приятельку.—Ви їй часом нічого не сказали?—додала вона.

Я тільки пильно подививсь на неї. Вона хотіла глянути мені в очі, але так і з'їхала вбік.

«Філан романом, а, чекай-но, ти в мене запишиш, ганчирка» — подумав я люто, твердо вирішивши цього разу здійснити: це ж так цікаво, — почути, як ганчирка пишеться... Головне, як сміла вона бути ганчиркою, коли це ж ганчирка?!.

Звичайно, з нею про це не варт було балакати. Я пішов до Кості писати доклад, бо ж лісова казка казкою, а тим часом я дізнався багато цікавого.

Тільки я встиг дописати останню (кільканадцятую) сторінку, як увійшов Кость:

— Там твій бандит, — буркнув він сердито. Щеб пак! Як ніби, а помешкання редактора комуністичної газети й на тобі — бандитська явка.

— Костику! Скажи, щоб він почекав хвилинку у крамничі, — нікно попросив я (Кость мешкав у крамаря).

— Добре, — сказав він, ніби — грр!..

Я скоріше взяв маленький клаптик паперу й дрібно-спішно написав самому собі: «Поспішайте. Виступ наближається. Про день сповістимо. Як не встигнете сюди, зв'яжіться з нашими частинами на місцях. Людей дамо». Написавши, звинув дудочкою й сунув у мундштук цигарки. Вклавши цигарку в портсигар «догори ногами», щоб одріжнити, вийшов до Дмитра.

— Сердитий ваш цей Кость, — сказав він посміхаючись.

Нічого. Він так: щоб не бачили, який він добрий, — обіцяє я щирою правдою... Через півгодини ми вже гарцювали на конях по дорозі до лісового «совхозу».

Не встигла тростиночка нарадитися, що я таки вернувся, як ми всі зі здивуванням почули моє прізвище, голосно висловлено в телефон в суміжній кімнаті, де мешкав ад'ютант полка, що не повинний був ніде про мене чути! Панночки ми почали треміти, коли раптом він, постукавшись до нас, запитав про мене й сказав, що командир полка дуже просить мене до себе:

— Всютра ми вечірку робимо. А ми чули, що ви з художницею. Може поможете? — пояснив він...

— Еге, щось цікаве, — враз здогадався я, говорячи:

— Коли ж це? Зараз?

— Чому й ні? Посадять тачанку — поїдемо, — відповів Панночка ад'ютант.

— Була жона комбінація, — думав я через десять хвилин з примовним задоволенням, сидючи у тачанці, яка дерлася крізь темну пущу темряви, що я дівчи добре сіпнув себе за плече, як не залишила частин очі у снай? Носа трохи не одірвала, а жінки не стало...

У великій хаті їх було де-кілька. Я привітався зі всіма називаючи себе: «завхудсектор»...

Поки ад'ютант сидів, щось мямлили дійсно про вечір. Але тільки він вийшов, всі аж кинулись до мене:

— Не помітили там нічого?—було перше питання.

— Нічого. Придумано добре,—весело відповів я, оглядаючи запитливо, товариство. Зампред бучки,—відповів мій погляд один з них, гарний хлопець великоруського типу,—це комполк, а це начрозвідки. Всі свої...

— Я боявся, що ви враз пізнаєте мене й гукнете моє ім'я,—говорив тимчасом «теж із політосвіти». Тому й сховався у куток... Ну, гайда почнем нараду. Вам, певне, треба як найскорше вернутись?

— Звичайно...

Це був як раз день наскока Пшоника на Тирасполь. Наскок ще не було ліквідовано й настрій був досить збентежений. — Тут тхне загальним повстанням,—робив паніку губчечіст. Я заспокоїв, що до цього далеко, а втім пропонував їм такий план: назвавши комполка «свою» людиною, повести банду на з'єднання з ніби повстанським полком і знищити її...

— Не повірять,—зауважив комполк,—ми ж не рабилися...

— Ну, в такий момент і неймовірному вірять,—сказав я, маючи на думці виступ Пшоника.—Крім того, в лісі про вас особисто там чомусь дуже доброї думки. Кажуть: комполк «свій»,—зробив я бідолашному командирі приємність. Він тільки ніяково засміявся. Чекісти переглянулись...

Довго радились, але вирішили поки нічого не робити: вранці буде ясніше. А на ранок прийшла вістка про кінець Пшониковської авантури. І вранці було так: радились, як їм перевести арешти так, щоб часом не впало підозріння на мене...

— А комполку все-таки не вадить у кублечко залізити,—казав я своє,—може мені доведеться тримати через нього звязок... Це ж ясно: в Балту з банди незручно являться, а сюди саме враз. Там цікаві панночки: можна залицятись.

Всі засміялись і весело перекинулись кількома жартами з тих, якими так охоче, з таким смаком чоловіки паскудять найкраще й найглибше таїнство природи, ніби розум людський їм тільки для паскудства та подлости дано. Я ні слова їм не сказав, бо в ту мить, як це завжди зі мною буває в таких випадках, я міг тільки плюнути їм межі очі. Коли мене питали, як провадити арешти, я годився зі всім, бо крім: «гаразд», не міг витиснути з себе іншого слова... І це теж мало потім сумні наслідки.

ГРІЗНЕ ЗАСТЕРЕЖЕННЯ.

Ох, як я ненавидив її!..

— Дивна річ... Так натиснула на «дивне», що це гнучке слово трохи не тріснуло.—Дивна річ: в наросі для «чека» взято як раз таку саму кількість і такі самі документи, які ви привезли лісовикам...

— Хляп! хляп!—з насолодою розквасював я носи балтським чекістам: провінційальні конспіратори!..

— Я їх уже знищив: знаю вже про це,—казав я тим часом, виразно чуючи, як документи в моєму портфелю пищали: «це брехня!» «Я вас»!.. — зиркнув я люто на портфель...

— Крім того ви казали одній особі... І вона назвала інтелігенську ганчирку,—що на друге грудня буде знищено бандитизм...

— Чому ж саме на друге?—щиро зацікавивсь я.

— Не знаю,—трохи збилась вона, відчувши безглуздя такої заяви.—А ви часом не мали побачення з предчека?—знов намацала ґрунт.

— Ніколи!—переконано, а сам: «і треба ж було йому, чучелу, завжди в формі приходити. А як справді помітили?»

Тим часом два жіночих ока так дивились на мене, що я цілком виразно бачив, як під ними хутко, хутко трясеться гадюче жало.

А Дмитро обернувся у вареного рака: він уже так повірив мені, що йому було страшенно ніяково за мене. Мені теж було ніяково. Страшенно! Щоб пак: чесну людину підозрівати в такому... Просто не знаєш, що його робити. Навіть не ображаєшся: таке неймовірне підозріння!

Нарешті й гадюці стало ніяково. Вона скинула з себе гидотну шкірку й с-під неї показала гарненька вчителька з цікавими карими очима, які весело заіскрилися, коли вуста (зовсім не гадючі) казали:

— Й наплетуть же таке!..

Дмитру раптом обридло бути вареним раком і він обернувся собі в місяць ясний: так і засяло навкруги.

— Ви ж, певне, голодні, а в мене обід готовий,—пригадали карі очі й через десять хвилин я старано заливав смачним борщем ту порожнечу в душі, яка сталася від випущеної ніяковости. Скільки ж я її з себе випустив!..

Дмитро після обіду пішов: йому треба було ще роспитати про Янковського перед тим, як вертати до «совхоза», де він служив (ой, і цікава ж несподіванка там на нього чекала!). А я, не гаючи часу, взявся до праці. Насамперед узяв, роздер на дрібнєсеньки шматочки й по вітру пустив отой дурний план із поїзdkою отамана до Одеси. По-перше, вже пізно. А по друге,—хіба можна вірити отим проклятим

кацапам? А нехай їм біс! Як хочуть повставати, то нехай самі повстають. Ручаюсь, що у них нічого не вийде. А потім хто його знає: чи не провокація, часом? У мене навіть є підозріння, що цей самий Петровський, ад'ютант штабу дивізії й голова їхнього повстанкому, просто напроосто чекіст. Та я певний цього: ця історія з документами... Але так вони й бачили мене. Не сьогодні, завтра я в лісі. Нехай тоді шукають вітру в полі!.. Та й хіба їм зараз те в голові? Що?! Ліквідовано виступ Пшоника? Знаєм ми ці звіти!.. Дайте тільки до Заболотного добратись. Ми з ним ураз тут загальне повстання підіймемо. План такий...

О, як гарно гарцювати на конику на чолі повстанського війська. Море золото-синіх прапорів. «Ще не вмерла України»,—підноситься могутніми хвилями... Ми йдемо все далі й далі. Військо з-за кордону не поспіває за нами. І ось ми вже в Москві! Тріумфально гудуть дзвони сорока сороков на славу переможцям. На площах, вулицях чорно від люду, наче рілля зорана...

Бідні карі очі! Аж їм схотілося в подоланій золотoverхій Москві на конику погарцювати.

— Знаєте?—завзято метнулась тонка ручка,—і я вмію добре стріляти! Й на коню їзжу не гірше хлопця...

Все було б добре, коли б якийсь біс не приніс із «совхоза» когось із вісткою, що там усіх арештовано. Рівненько через годину після того, як я й Дмитро виїхали з села... Що таке?! А Дмитро поїхав на «совхоз»... Ну, він не такий хлопець, щоб датись у руки. Певне попередять його...

— Як ви гадаєте?—збентежено питала вона мене; ось-ось знова натягне гадючу шкірку...

Опівночі прийшов Дмитро. Я вже лежав у ліжку.

— ...Коня пустив у поле, а сам...—оповідав він.

— Перепелицею в бур'яни?—докінчив я.

— Та ні, — боронивсь він, сам пішов пішки додому.

— Еге ж: коли вже смерклося,—сміявся я.

Дмитро й собі посміхнувся, але раптом став поважним та мовчазним і аж почервонів, витискуючи із себе.

— А може це по ваших слідах,—назвав він мене по імені й по батькові.

— Можливо, — відповів я поважно, — хоч я дуже обережний... Звичайно, я тільки так міг зрозуміти його запитання.

ЗВІРЮ В ПАЩУ.

Він дуже хвилювався. Написав одну записку, зм'яв та в кишенню. Другу—так само!..

— Я сам піду!—рішуче заявив він невідомо, кому: чи мені, чи бородатому дядькові. — Ходімте, — різко кинув він

...і так побіг надвір, що я ледве встиг стиснути тоненьку
...на добре стріляля й правила конем.

«Чим це розхвилювала його так записка Янковського?»
— думав я, вивертаючи собі ноги на замерзлих грудках.
...була така густа, що ніби це люцифер роззявив пащу
...в неї лізли, спотикаючися на поїджених зубах... Чи ж
...як грішників попоїв? А тут ще схвилюваний Дмитро
...як бегемот. Дядько в постолах собі не йшов, а пурхав
...із ним. Тільки я в своєму тяжкому кожусі стрибав
...не то жаба, не то старий цап.

Пробігли по якихось темних вуличках, перейшли річку
...слизькій колоді й вийшли за село.

«Еге-ге»,—озирнувшись, невесело подумав я: «а місце
...раз таке, щоб пристукнути чекіста, якому дуже в ліс
...зменшалося»...

Дмитро й дядько тим часом хутко дерлись кудись угору.
...я встигав за ними. Аж упрів: і кожух було важко
...в головне, я майже відгадав записку Янковського.

«Прислхай свого гонця: ніч темна, місце глухе. Ніхто не
...і не почує»... Така догадка хоч кого зугріє.

Вийшовши в чисте поле, ми звернули ліворуч і почали
...з крутої гори. Врешті трохи не скотились,
...за куши, на чийсь гарман...

«Конверт!»—блмнуло в моїй голові: я вже знав цей
...ноток села в глибочезному яру, улюблений притулок
...дядька.

Три здоровенних пса, учувши нас, кинулися з твердим
...збити нас із кісточками. — Ш-ша!—шипів на них
...стурбований не стільки нашою долею, скільки
...який пси зчинили, сповіщаючи сусідів про пізніх
...гостей.

— Сюрше залодте,—шепотів він нам, одчиняючи двері
...дому.

Та ми й самі послішали, бо гарчало вже коло самих литок.
В напруженій заті тмяно блимала лямпочка. Три голови
...до команди підвелися з запічка, розглядаючи нас. Одну
...сильною синьою голову я пізнав, а другі були незнайомі.
...з цих двох була людська, а друга більш на бугая
...подоба. В цьому я переконався ще більше, коли вона
...наблизалась до мене й рекнула.

— Пароль знаєте?

— Та знаю,—відповів я, виразно чуючи, що мої колінки
...стільки лютої й сили було в сірих очах, які
...в мене,—але цей пароль застарий...

— А чийсь знаєте?—гукнув він.

— Та це ж пан... Назвав Янковський моє прізвисько.

— А!—раптом змінився бугай на доброго українського
...—Ситник Фотій,—гукнув він мені здоровенну лапу.

— Старшина звязку при штабі»,—заявив мені посіда другої незнаної голови. «Та й миршавий же ти старшина»,—подумав я, оглядаючи його. Але мені було не до нього, я вже почув себе, як корабель, якого бурею прибило в затишний порт і, не гаючи часу, брався до діла: витяг урочисто портсигар, розшукав цигарку, що була догору ногами, розламав, витяг записку й голосно прочитав її. Це зробило певне вражіння. Після цього сповістив про наступ Пшоника, не сказавши про його ліквідацію. Це вразило ще більше...

— Часу не можна гаяти ні хвилини!—рішуче закінчив я.
— Я мушу у цю ж ніч побачитись із отаманом...

— Добре,—твердо сказав Фотій.—Я вас можу провести до нього. Але можливо, що нам доведеться цю ніч пройти пішки сорок п'ять верстов. Ви згодні на це?

Щеб пак! Хоч і сто,—відповів я, рішучо.

Фотію це сподобалось. Він жваво одяг шинель і комунарку.

— Гевер мій!—скомандував він старшині звязку. Той подав йому карабін.—Ви зброю маєте?—звернувся він до мене.—Ні... Янковський дав мені свій ноган-самовзвод. З насолодою причепив я його собі до паска: «Тепер як що то, принаймні, дорого віддам свою голову»...

Через хвилину ми вже дерлися, хапаючися за кущи, на темну гору. З поля знов повернули в село. Очевидячки, важно було, щоб не знали, з якого кутка села йдуть, а йти через село—байдуже! Дійсно:

— Стой! Хто йдєт?—гукнув хтось із темряви.

— А ти хто?—спинив Фотій свою монументальну постать. З темряви боязко підсунувсь селянин.

— Обходной,—була відповідь.

— Как твоя фамилія?—гаркнув Фотій. Той назвав.
—Ну, то мовчи! А то—знаєш?—виразно й з натиском сказав йому Фотій і догнав мене: я пройшов наперед: якимось самі ноги перенесли. Але, звичайно, я не подумав, що то спинив нас патруль і зараз почнеться стрілянина. Зовсім ні. Просто не хотів, щоб, скажім, селянин мене бачив!..

Йшли ми дуже хутко. З моєї сорочки, як би її викрутити, певне аж поллялося б. Проклятий кожух на кентуровому хутрі, який мав гріти мене в лісі, надто щиро взявся до виконання своїх обов'язків, ніби не бачив, що до лісу ще далеко...

«Ох, коли б крок зменшити»,—думав я з тугою, але—ні слова!.. Я ж чудесно розумів, що Фотій навмисно так жене мою терплячість випробовує.

Пройшли верстов п'ять полем і пірнули в темні лози. Фотій упевнено машерував, видно добре знайомими стежками. Вийшли на чийсь город. На горбочку хата залицялась до

місяця, який сидів на вербі, міркуючи, як видертися на той дах, синій, золотими цвяхами цвяхований. Фотій обережно, як кицька до горобця, підліз до темного віконечка й тихесенько подзьоркав у шибку...

— Я! Фотій!—пошепки казав він комусь у хаті—Семен є?

Очевидно, ні. Фотій одійшов од вікна, гукнув мене й ми вийшли на вузесеньку вуличку. Питали ще в двох-трьох хатах: не було...

Вийшли на широку вулицю, яку я пізнав: я вже давно намацав приблизно район перебування отамана й заздалегідь ознайомився з географією місцевости... Раптом Фотій прислухався: десь близько рипіли вози. Ми зайшли в чийсь двір і присіли під тиною. Але даремне: дядьки їхали...

Обійшли більше десятка хат, коли нарешті в одній сказали, що отаман виїхав напередодні.—Два хлопці лишилось і коні є,—казав Фотій.—Але зараз пізно й не встигнемо їх знайти та вирядитись у дорогу...

Я спробував сперечатись, але дійсно: до світу не можна було заїхати сорок верстов до якогось місця, де мав бути отаман. Переночуємо тут в одній хаті, а взавтра я розшукаю хлопців,—пропонував Фотій...

Постукалися до одної хатинки, де, як видно, Фотія добре знали, поклалися на діл на соломі спати, а під ранок Фотій кудись помандрував, сказавши мені, щоб я на день йшов до вчителів: увечері по мене прийдуть.

Через годинку я теж зібравсь у путь і, подякувавши господарів хати, сиріт-хлопчат за гостинність, пішов собі до школи.

На вулиці всі хатки було вимазано з одного боку в рожеве, а сонечко сиділо собі за горбком і ні мур-мур!—ніби й не його це робота. Самітній журавель коло криниці голосно репетував, що його кароока молодиця так рано розбудила. Я заступився за журавля. Молодиця вищирила зуби, але не вкусила...

— Завхудсектором,—казав я через півгодни вчителю, безвусому хлопцю з очима, в яких хоч шахти пороби, а до розуму не докопаєшся. Переконавшись, що це слово для нього порожній згук, я з'ясував йому.—Я від Дмитра, маю побачитися з отаманом і по мене ввечері прийдуть...

— Ага!—вимовив він так, ніби все це вкупі й означало: «завхудсектор».—Розумію. Прошу, ви можете перебути хоч і в моїй кімнаті.

Я згодивсь із тим, що це зручніше, ніж, наприклад, на даху школи й, напившись гостинно запропонованого мені чаю, зараз же заліз спати, бо не виспався за попередню ніч і мав не спати другу...

Ввечері прийшов дядько з чорною бородою. Пошушукався з учителем і звернувся до мене.

— Ході́те, пане. Хлопці вже чекають...

Дійсно чекали. В темряві: щоб хто на світло не надійшов. Тільки на мить засвітили сірника: сметану мені господиня наливала в мисочку,—перекусити на дорогу. І з п'ятьми виринули коло столу два гарних, справді козацьких обличчя. «Не хлопці, а орли»,—подумав я, глянувши на них: «з таким хоч на край світу»... Фотій теж був у хаті.

Стали виражатись у путь. Справа не проста, бо троє коней (їхав тільки один із хлопців, а другий лишався для зв'язку) було сховано у різних хазяїв, а сідла й зброя—знав у інших. По-за тим усім треба було так іти, а особливо так підходити до «своїх» хат, щоб сусіди не помітили...

Перелізши де-кілька тинів, ми з Фотієм підійшли крадькома до чиеїсь стайні.—Є!—прошепотів Фотій, послухавши коло муру. В ту ж мить зі стайні вийшов дядько й привітався з нами. На нас уже чекав один із хлопців зі своїм конем.

Сіддали в стайні, в темряві. Оце вам буде,—вивів Фотій гарного сірого коника. Чекайте на мене коло хреста,—сказав він Юхиму—хлопцю, який мав їхати з нами.—Ну з богом!..

Коник мій весело затрусив вуличкою вгору й через п'ять хвилин ми виїхали за село.

ЗУСТРІЧ.

Переїхали горбок, спустились у яр. Щось довге й сіре виринуло з п'ятьми, підійшло до нас і стало: хрест...

«Фрр!»—сказав коник, покосив чорним оком і наставив назад вушки. В ту ж мить земля задудніла й з п'ятьми виплила на коню Фотій.

— Гайда через ліс,—сказав він і, переїхавши ще горбок, ми вірнули в чорну вовну під дубками.—Бережіться гілки,—попередив мене із запізненням Юхим, бо як раз у цю мить хтось у темряві розмахнувся й хляснув мене в чоло: аж блиснуло...

Іхали без дороги. Іноді злазили з коней, бо гора була дуже крутою. Тоді під ногами м'яко шаруділо листя, шепочучи про те, що от мороз уже, а снігу нема: зімно!..

Виїхали з лісу, бачимо, щось на горбку прикурнуло. Велике!.. Ніби спить, а само за нами стежить...

— Спитаємо лісника,—сказав Юхим і пішов до того, на горбку. А ми стали поїти коні коло криниці. Фотій лив воду в крижаний жолоб, бентежучи тишу обуреним скигленням журавля.

— Не знає,—прийшов Юхим.—Певне поїхав у...—Фотій назвав якесь село. Я не розібрав, бо як раз нуддав холодну мокру мордочку мого коника. Він гризнув залізо й весело побіг, тільки нога дістала стремено.

Піймали полев. «Ага, ось ви де!»—визирнув місяць із-за гір. Він давно це хотів зробити та не знав, де ми...

Вони довго то дорогою, то просто по замерзлій ріллі йшли. Часто йшли пішки: все могло трапитись і коні могли бути свіжі.

— Приїхали—сказав Фотій. Ми стояли на високій горі. В долині ледве-ледве бовваніло село. Пішли під гору, ведучи коней на повіді й пильно придивляючись. Білясту далеч, готові кожну мить стрибнути на сідла й гай! Часто спинались і слухали. Біляста ніч теж слухала. Ми не чули нічого, вона—наш стриманий подих.

Нарешті підсунулись тихенькі хатки. Фотій підійшов до першої, другої, третьої. Вернувся:

— Лиша година! Певне не те слово...

— Ідмо до вдови,—пропонував Юхим.—Згода,—підхопив Фотій.

Піймали сонним селом. На обрію на сході в тумані ясно світився літар, розливаючи навколо себе рожеве світло.—Зоря, сказав Юхим, і в досвітній тиші заскрипів журавель...

«Скоро заїзжайте»,—шопотіла вона: «бо ж ранок»!..

Розсідзували в стайні коней, а вона легенька, як сарна, стояла коло дверей і сріблясто цокотіла:

— Чує дзьоркає у вікно. Хто такий?—думаю. Глянула: нічого.

І вона до чогось зраділо засміялась...—Гайда в хату: в мене вже сніданок готовий. Ніби знала, що приїдете,—пристїщала вона.—Спочатку коням дамо поснідати,—солідно в кітани прогудів Фотій.—Зараз!—обізвалась сарна й через пліч взяла мішок із вівсом.—Та давайте мені, він легкий,—не втерпів я та й забув, якою рукою брати: правою чи лівою. Темні очі лукаво зиркнули.—Ну чого ж стали? Не знаєте, як приступити?..

— До якого це?—обізвався Фотій.

— До мішка,—засміялась вона...

Вони смачно хрумтіли вівсом, а ми вмивались у великій частковій хаті. В кутку весело співала пічка, а на стінці гонялися золотаво-червоні чортики...

Після сніданку полягали спати. Я був дуже стомлений, але чого не міг заснути. Ну як його заснеш, коли по хаті так крутиться? Різ, як сміються очі! Й зовсім ні: і не думаю заснути! Мене надзвичайно цікавлять оті визирунки по стінах... Тільки!

Ввечері прийшли хлопці. Село це було, так мовити, спокійно відстані: вони тут вільно ходили вдень. Зустріли на вулиці вдову, дізнались про Юхима й Фотія й прийшли поспити, про новичи розпитати. Були озброєні тільки ногами, без рушниць: у відпустці, відпочивали... Де отаман,

вони не знали. Але чекали на нього зі дня на день. Порадившись, вирішили далі не рушати, а зачекати тут день-два.

Я охоче згодивсь, але жорстоко розчарувався: лишатися у вдови далі було б необережно, бо вже знали, що в лісовики бувають. Довелось переночувати в якогось батенького дідуса, клянуци на чим світ конспірацію. А вдень пішли по хатах. Там поснідали, там обідали, там чарочку перехопили... Рішуче лісовикам тут було вільне життя.

Ввечері знов зішлись у вдови. За день я собі здоров'я натер ногу й тепер ну ніяк не міг іти далі...

— То лишайтесь тут, як не боїтесь, — співчутливо пропонував Фотій.

— Та воно трохи не безпечно, але доведеться, — сумно зітхнув я.

Фотій переглянувся лукаво з Юхимом... Переглядайтеся хоч до ранку, — подумав я, лежачи на тепленькому припічку така тобі постель, що й не придумаєш кращої. Головне можна собі задумливо дивитись, як коло пічки на долівці на стінці танцюють червоні чортики. Це ж так цікаво! Безумовно цікавіше, ніж оті темні очі, що так лукаво задикувато поглядають, ну, звичайно, в піч: диви, ще молоко збіжить...

Фотій з Юхимом пішли собі шукати безпечнішої ночівлі. Я провів їх до тину. Не дійшов до хати, як на вулиці продзвеніло. — Стій! хто йде?..

Я завмер, ловлючи вухом далекий гомін... — Вбирайтесь козацтво приїхало! — весело гукнув з вулиці Фотій. Враз забув я про натерту ногу! Як вітер влетів у хату, одяжкуха й вибіг до Фотія...

— Ходім! Отаман позаду лишився, — казав він...

— Стій! Хто? — спинив нас через кілька хат кіннотчик.

— Свої! — відповів Фотій, вітаючися з ним. — Де Семен? —

— А ондечки!..

По вулиці наближалась кавалькада й серед неї — на здоровенному коні, в чорній цератовій кереї від дощу, як із чорного мармуру висічена, монументальна постать отамана.

НАРАДА Й «РЕЙД».

Скинув керею, кожух на кенгуровім хутрі, як мій і лишився в чорному френчу — здоровий парубок, трохи надто важкий: пудів із шість; невеличкі чорні жваві очі під оксамитовими бровами, рівний, але товстий і короткий ніс, товсті синюваті губи й тяжкі, якісь кабанячі щелепи...

Все-таки обличчя можна було назвати гарним тою нескладною, грубою красою, яка мала бути до вподоби сільським дівчатам, молодицям та попівнам, над серцями яких він мав такі ж численні перемоги, як і в боях. Вуса й борода

...ні не росли. Напущений аж на брови чорний блиску-
...чуб нависно ховав низьке звіряче чоло. Коли отаман
...на мить гребінкою волосся, поправляючи зачіску,
...звернувся: така гидотна образа дикого кабана на
...спину... Взагалі, щоб не ображати своє почуття
...я старався дивитись на його очі, справді гарні: життя
...в них...

— А ми воювали,—казав він мені, поблискуючи ними,
...моє оповідання про те, з якими труднощами я
...його.

— Шарпанули вас трохи?—фамільярно запитав я, вже
...що напередодні банда попала в добру перепалку,
...кулеметчика з кулеметом.

— Наші втрати незначні. Ворог більше згубив,—відповів
...тоном полководця, який дає інтерв'ю журналістові.
...зглянутись на втрати, то ми скорше виграли, ніж про-
...По помурих обличчях де-кількох козаків, які були
...я бачив, що вони іншої думки про подію... Де-котрі
...навіть висловити це дотепним жартом.

Тоді отаман ураз згадав, що час починати нараду.
— Лишиться в хаті тільки старшини й представники коза-
...—твердо сказав він. Де-кілька чоловік вийшло. Один
...перенісеною головою та свіжими плямами крові на
...лишився, спершись задумливо на шаблю... Ти ж,
...не член ради,—звернувся до нього отаман. Той у
...тільки чудно глянув на нього розумними світлими
...—Ну, та цей може лишитись,—раптом заспішив ота-
...—Починаймо, панове!..

Перше слово дали мені для доклада про політичне
...Задана моя була не з легких. Те, що проклало
...у ліс—вістка про виступ Пшоника—тепер могло й
...счинити, ну, як не загальне повстання, то значний
...Треба було говорити так, щоб лишилося вражіння
...сепаратних необдуманих виступів. Одночасно не
...було позбавляти банду всіх надій. Це було теж неви-
....

Після мене взяв слово курінний, молодий хлопець із
...недовим обличчям. Я вже думав що все пропало!..
...і я чув, як гудять на сполох дзвони, а звідусіль
...крізь з вилами, косами, граблями...

— Я на себе беру дванадцять волостей,—репетував
...Ручається, що всі підіймуться по першому знаку...

Після нього знов говорив я. Звичайно, я був надзви-
...бойовому настрою населення. Повстання?—
...Вільно Балу, Тирасполь, Одесу!.. Враз одкривмо
...із Румунії!.. Коли пан отаман ручається за все
...знає, що він на вітер плани не робить).

Нарешті говорив сам отаман. Небагато, але «думай розумно»!—як я голосно зауважив. Це ж просто по-наполеонівському: зробити рейд, тоб-то об'їхати всі села, ну, скажімо не всі, а частину й наочно побачити, який настрій населення й які сили повстанців. От і все! Тоді видно буде... Звичайно я не спитав, де досі був отаман, що не знав ні своїх сил ні настрою людности. Певне, в нього були важніші справи.

Голосували пропозицію отамана «й пана представника закордону»,—додав він. — Звичайно, я згоджуюсь із паном отаманом,—поспішив відповісти я. Шеб пак: хіба мені не цікаво було знати сили банди й настрій людности? Потім пропозицію курінного. За останню був тільки він сам та й те зрадив, коли не пройшла. Такий він уже був: аж блідий з переляку, але, кричить, репетує, стріляє в повітря й такий першим лізе в бій. Тут він теж вважав своїм обов'язком показати рішучість і відвагу, хоч розумів, як і всі, що повстання, звичайно, не буде, а як спробують счинити заколот, то поширпає влада потім дядків і перестануть вони їх пускати до хати.

Словом, нарада скінчилась добре. Всі повеселішали: як було, так і буде,—зрідка бої, тільки тоді, як певна перемога, а як ні—коні добрі! Миршаві радянські не доженуть... Люди годують, дівчата й молодиці люблять. Хоч і довіку так! Добрий собі хлопець, цей представник закордону. Розуміє козацьке життя!..

Вранці мали вирушати зі світлом, але затрималися: кілька козаків дезертувало, тоб-то самовільно лишилися у селі на відпочинок.

Одному козаку, який хотів був лишитися вдома зовсім, покинувши «бандувати», вселюдно «всипали». Аж за кілька хат було чути, як ляскотіли шаблі платом по голому тілу. Я прийшов на місце езекуції вже тоді, як бідний хлопець, білий, як стінка, з якимись не своїми очима, вже вбирався ніяк не потрапляючи тремтячою рукою в рукав свити. На коню він потім сидів боком...

У похід вирушили десь певне о півдні. Їхали по-двоє кроком. Часто йшли пішки, щоб не стомлювати коней. На кожний горбок виїзжав наперед Юхим із біноклем; видко ніс службу дозорця.

У той же день я був свідком першого при мені «бойового діла» банди. На шляху їхало кілька підвод.—Спекулянти,—вирішив Юхим, уважно розглянувши їх у бінокль. Ми пересікли шлях і поїхали собі далі. Коли це курінний надумав.

— А ну, поїдьте подивіться, що там,—каже двом козакам. Ті охоче зірвались із місця й через кілька хвилин уже вертали кар'єром, тягнучи на бечівці чоловіка, якого за ший прив'язали до сідла. Я глянув і зараз же одвернувся, бо

зробити дурниць: дикий жах застиг в очах бідного селянина, як він вийшов кривавою піною...

— Питанно, хто такий, — доповідав курінному один із розвідників — саме: с-під Ананьїва, хлібороб, їздив по хліб, бо не було... Тоді Охрім йому: «Брешеш, ти бандит!» А він, сміючись, що ми червоні: «Де там! Я сам чимало цих бандитів рубав»... Ми йому: «Де служив?» — «В червоному полку».

— А-а! — вовком завив молодий хлопець із жорстоким виразом. — Ми ж тобі зараз покажемо червоне козацтво... Він витяг з-за паса кинджал. Я вже знав, що його фахом було обрізувати жертвам вуха й ніс... Банда співчутливо відповідала: червоне козацтво й залізна дивізія вважалися найкращими ворогами, бо не раз добре били бандитів.

Стримуючи хвилювання, щоб не зрадити себе, я взяв у нього його називали Охрімом, документи спійманого й, хутко перевернувши їх, під'їхав до отамана:

— Простий селянин. У війську, очевидно, по мобілізації був. Українець. Не варт із ним возитися, — сказав я, всіма силами утримуючи цілковиту байдужність.

Не знаю, чи згодився зі мною отаман, чи хотів викликати новий людий свою гуманність, тільки він під'їхав до червоного й щось сказав йому стиха. Було видно, що той не зовсім згодився, бо, певне, жорстокість уважав атрибутом козацтва. Але все таки голосно дав наказ:

— Вислати двадцять п'ять та й пустити... й гидкою лайкою зафіксував сказане. Той, з кинджалом, так виразно барився своїми жертвами, що курінний мусив був коротко й грізно, як на збір, крикнути йому: — Ну?!..

Бігом як надто швидко. Від першого удара нещасне тіло відскочило од землі на аршин. Нестерпуче хотілось дати йому коно. Але я діявсь, доки побитий чоловік не побіг, сміючись, як підстрелений птах, до свого воза... «Наказ виконано, а ти левніше», — думав я, стараючись перебороти жалість. Тоді дав шпори й пустив кар'єром. Обігнав банду, зійшов вперед і спинився тільки тоді, коли в долині показалося село. Я не знав, чи заїдемо в нього.

— Тут ночуватимемо, — розрішив мій сумнів Юхим, який дивив мене. Але самі не їдьте: може червоні є. Тут ми один раз добре поїли, — додав він і почав пильно розглядати в темряві далекі хатки...

Я став в одній хаті з Юхимом та його братом Кирилом, який одниненням козаків, що лишивсь самочинно на нараді. Брати чомусь подобались мені, й, видно, я їм теж, бо в поїзді тримались більше коло мене. — Золото, а не хлопці, — сказав до них мені отаман, від якого я держався подалі; часу на звичайне життя вже досить, а завжди бути з ним неприємно: ніколи відлучивсь у ньому не то виродок, не то звір... Він

заходив у хату, жартував із молодицями так, що не розібрав було, чи від жару в пічці, чи від цих жартів соромливі червоніли стіни. Але молодиці, видно, кріпші за стіни були. Нічого: реготали собі... — Наш бугай вже десь лиз-нув, — стиха казав Кирило до Юхима, не знаючи, що я теж чув. А бугай тим часом потюпав кудись вечеряти. Я лишився із братами, які мені все більше подобались. Але скоро мене прислали від отамана. Довелося піти: в просторій кімнаті вбраній хаті вже гуляла круг стола здорова срібна чарка у супроводі щирого: «Дай боже»!..

Уранці довго тягнули з виступом у похід. То коні кувати треба було, то зброю поладити. Козаки, видно, виміряли так, щоб лишитись на обід. Я теж не байдужно слухав коло печі, як заклопотано белькотали галушки із салом, а на столі як літаки на аеродромі, росташувалась рядами ескадрилья ще сирових вареників... Коли раптом цю іділю, як сокира лозину, розсік стріл на вулиці. Аж повітря здригнулось. Кирило й Юхим ураз зірвалися з місця й вибігли з хати... — Ой, лешечко! Б'ються... Тікайте, тікайте, — кинулись до мене молодиці, гадаючи певне, що я зібравсь у їхній хаті ховатись від червоних. А я просто не второпав одразу, що воно таке так несподівано вдерся цей грубий звук у мої затишні мрії про вареники зі сметаною. Переконавшись нарешті, що моя ескадрилья для мене улетіла без вороття, я солідно оперезався своїм паском із ногоном і вийшов надвір. Кирило тримав мого коника.

— Сідайте скорше, — збентежено казав він, — червоні! — й зараз же, стрибнувши на свого коня, полетів когось доганяти...

«Слава!» — не досить дружно розсипалось по вулиці. «Ага, в атаку!» — зрозумів я й собі пришпорив коня. «Фюїть! Фюїть!» — у далеч прозорі птахи... — Що таке? — питав я Фотія.

— Розвідка, червоних, — відповів він, гостро дивлячись вперед...

— Ах! — що сили гукнув хтось у мене над вухом. Я глянув. Юхим ще цілившись із карабіна, а попереду вже якийсь кіннотчик чудно пірнув убік із коня й зник без сліду. Його коник пробіг трохи й став, довірливо дивлячись на нас, коли ми підїхали: бідне звірятко Маркса не читало й не знало, що то класові вороги наближаються...

Збилися купою коло церкви: курінний наказав далі не їхати. — Ще потрапимо в пастку, як у... — він назвав якесь село.

Налякані селяне поглядали с-по-за плотів: думали, біда буде. «Свої» хлопці підійшли й сказали, що підстрелений Юхимом червоноармієць сховався в одній хаті. — А я думав, що городами втік, — казав Юхим...

З коліна точилась ясна кров. Очі з жаху й болю стали прозорі...

Мій жезок старано працював, вишукуючи спосіб порятунку. Бо я знав, що банда ні в полон не брала, ні ранених не мочила: всіх прикінчувала шаблями. Підїхав до...

— Ой, дістанеться тому дядькові, де цей підстрелений... Обов'язково скажуть, що він сам виказав... (Я бачив, що дядько з багатих хазяїв, а ці були, звичайно, в пошуку бандитів).

— Дійсно.—згодивсь отаман,— не помилують...

Тоді я зауважив, що, певне, й усе село не минуть репресії за переховання повстанців (бо ж не доповіли й розвідку не попередили), а зараз це дуже не бажано. Словом, врешті дробили, ніби селяне стали благи, щоб червоноармійця помилували, і я бачив, що дядьки справді зраділи, коли понесли на руках раненого, якого їм віддали. Не знаю, чи врятує репресій, чи дійсно шкода було хлопця...

Довго ждали тих, що погналися за червоною розвідкою: він не встиг курінний спинити. Нарешті вернулись; один червоноармійця, а другого, політрука, зарубали. «Нехай живе комунар!»—встиг він крикнути перед смертю,—оповідали козаки...

Вирушили вже під вечір. Ночували недалеко, верстов на вісім. У село вїхали поночі, тихенько, щоб люди не чули: треба було стерегтися.

Вранці вже не засиджувалися: ще до сонця рушили далі. Курінний марив про те, щоб переправитися через Буг і погуляти на тім боці...

Вже недалеко від Буга застрімили в полі трьох кіннотців. Курінний наказав чотирьом козакам нагнати їх. Ті козаки не підпустили: випустивши кілька куль, зникли за обрію...

В село у долині не всі разом поїхали: послали трьох на розвідку й скоро почули стріли. Спинилися чекаючи, що буде. Виявилось, що в селі три червоноармійці збирали хліб. Двох зарубали на місці, а третього з тачанкою взяли в полон. Але й цього помилували, примусивши лишити в волості листа про те, що він добровільно прилучається до банди. Мопець справді просився, запевняючи, що був уже повстанцем до служби... Ростащувались на відпочинок. Місцевість була така зручна до бою, що вирішили спробувати щастя, коли надійдуть червоні: після всього, що сталось, можна було чекати що-хвилини погоні. Але банда вже забула недавню невдачу.

Сідало сонце, коли вирушили. Спочатку взяли напрямок на лів, але курінному кортіло ще раз побачити, чи не можна переїхати по кризі Буг, хоч уже дізнались, що крига ще підіймає гнеться.

За селом їхали вузькою смугою берега: з одного бо височезні скелі, а з другого річка під тонкою кригою. Ще до того беріг вкрито здоровими каменюками. Тільки я подмав: «От де б коні ноги поламали, як би хто пугнув з круч як на горі ніби арапником хтось почав бавитись.— Повертай— гукнув курінний.

Але вже й без його наказу всі в безладдю, стрибаючи через каміння, поспішали назад у село: ще хвилина й певно всі пропали б або від куль, або під кригою в Бузі...

— Вперед, вперед! Тут небезпечно!— кричав мені курінний сам лишаючись позаду, щоб розглянути ворога. Але мені коротіло лишитись. Зі мною був Кирило. Курінний десь знав у заулочках і ми собі тупали вдвох, оглядаючись із-по-за хат.

Очевидно, нас примітили: «Тю-у! Тю-у! Тю-у!»... весело затюкало навкруги. А коло церкви, на горбку, кулемет уже почав своє глузливе:

«Так, так, так, та-ак їх!».. Й над нами незримо пролетіли велетені птах...

— Ач, розібрало їх!— посміхнувся Кирило, пришпорив коня й ми полетіли навздогін банді, яка чорніла гони за трією в сутіні долини...

Довго плутали в темряві тихими чорними полями, залишаючи слід, а ночувати спинились у тому селі, де забили розвідку. Приїхали поночі, тихесенько. Стали з самого краю і ще вдосвіта вирушили далі. Переїхали славетній численними боями з червоними Кішевський ліс, а коли ліс увесь закурився туманом ранку, виїхали до села, свіжого й рожевого після сну. В кріпких, як старе вино, холодках поралися хазяїни чепурних, заможних хат.

Пообідавши я собі сидів у чистенькій хаті, як кіт гріючись на сонечку, яке щедро ляло золотаве тепло крізь віконце. Зжмурились і думав: чи поспати трохи, чи поглядати далі на ту пару лукавих чорних черешень на припічку (буває, бачте, що й на припічку черешня росте; о, ще яка струнка та весела!), коли раптом на шибіці розплющився ніс нашого вартового й хтось с-під землі гукнув: «По конях! Червоні кіннота!»...

На цей раз я не поспішав цілком свідомо: я знав уже, що не сьогодні-завтра ми поїдемо з отаманом під Балту розвідати, що діється в моїй «повстанській дивізії», й марка божевільної відваги для мене була дуже цінна. Я чудесно чув, що моє перебування в банді може закінчитись для мене дуже сумно, бо вже надто виразний лишився за мною слід...

Спокійно я вдяг своє кен'гуру, підперезавсь і привітно побажав усього кращого господарям хати. По тому, як вони не поспішали мене тікати, очевидно, зовсім не боючись, що червоні мене в їхній хаті знайдуть, я зрозумів, хто червону кінноту покликав.

На селі вже не було нікого з лісовиків. Тільки вірний ~~Марко~~ тримав мого сірого коника та Юхим воював зі своєю ~~матірчиною~~ мобілою, якій не стоялось: розумне звіря чуло вже ~~їх~~. З чирк, насупроти, котилась низка сірих павучків...

«Де ж їхні коні?»—подумав я, «Тю-у! Тю! Тю-у!»...—~~завирав~~ навкруги, ніби моя думка була така чудна. Мій ~~коник~~ зрозумів цей сміх, бо без шпор рванув до лісу. За ~~собою~~ курінний гримав на козака, який нічого не міг зробити з ~~своєму~~ конем на поводі: сідло перевернулось під живіт ~~і~~ ~~коник~~ перелякане звірятко з роспачем фецало, не рушаючи з ~~місця~~. Банда бовваніла вже десь під лісом. З-заду перестали стріляти: очевидно, ми попали на мертве місце. Курінний ~~вибіг~~ на гору,—глянути, що робить ворог. Постояв трохи й ~~раптом~~ гукнув:—Тікають! В наступ! В обхід!...—і бін засвітив сигнал у свисток...

Очевидно, піхота (а не кіннота, як думав наш вартовий), ~~зробивши~~ курінного на горі, вирішила, що її обходять, перш, ніж банда дійсно почала широким півколом обіймати її. Я ~~догнав~~ курінного: невеличкий відділ спішно відступав на ~~чорній~~ ріллі. Бандити тримались на дуже пристойній дистанції, добре знаючи свою перевагу: влучну стрільбу. Тільки ~~курінний~~ я, та Юхим були в середині півкола, зовсім близько ~~до~~ ~~цього~~, який правильно розсипався, час од часу спиняючись ~~і~~ ~~присідаючи~~ до землі. Тоді хтось раптом роздавлював силу ~~стріляв~~. «Чирк! Чирк!»—чомусь курилась тут і там рілля. А під ~~лісом~~ глузливо свистіли: видно комусь цей спектакль рішуче не сподобався...

— В атаку! В атаку!—з роспачем кричав курінний, свистів, стріляв із ногана в гору. Але добре досвідчені бандити ~~чужою~~ бачили, що відділ ще не деморалізовано: не візьмеш, ~~станом~~ і пострілювали собі здаля, ніби й не чули курінного. Тоді він повернув назад лаяти своє неслух'яне військо, Юхим ~~теж~~ трохи відстав і я лишився сам. Відстань між мною й ~~відділом~~ хутко зменшувалась. Я виразно бачив, як один ~~підпалень~~ без рушниці спинивсь і раптом усі присіли... «Чав-чав-чав!»—жваво обізвалась на лускання горіхів рілля навколо мене: очевидно, цілилися в мене, але мабуть були новобранці, бо джмелі кружляли коло мене й коника, а не чипали. Час од часу я стрибав на землю, ставав на коліно й собі ~~роздавав~~ карабіном повітря, старано цілючись у чорну ~~лілля~~ по-над сіре...

З другим випалом рілля закурилась уже під ногами ~~коника~~, аж він підстрибнув. Учити новобранців по собі стріляти не було моєю задачею, бо я все-таки не був інструктором стрільби; я вирішив, що можна повернути назад.

Як раз і карабін мій перестав подавати. Попоравшись ~~лілля~~ ~~звипалив~~ коло затвору, демонстративно ще догоняючи ~~відділ~~, я круто повернув і під'їхав до курінного, який лаяв

зайцями козаків, що збиралися коло нього: відділ вже перекотився через горбок, видершись із кола. Обходити його знову було небезпечно: в тилу лишалось село з доброю (знали це) організацією комсомолу.

Поки про це міркували, піхота знов вийшла з долини на горбок і привітала кількома кулями нараду. — Розсипся! — буркнув похмуро курінний і банда повернула назад до того села, з якого її так нечемно попросили. Вирішили взяти у дядьків оброк коням, як кара за те, що доповіли. В село в'їхали, звичайно, переможцями. Коло «канцелярії» зібралася купка селян.

Я під'їхав ближче й гукнув:

— Що ж: побили ваших червоних!

Крижане мовчання було відповіддю. Я відчув, що мій вигук влучив не одно серце й помітив очі, які вороже стежили за лісовиками, що побідно гарцували на шляху. Село було бідне й тільки той куток, де ми спинились, красувався хатами під гонтом.

Годували коні в лісі. Хоч добре морозило, а вогнище курінний не дозволив робити: червоні добре знали, що значить димок над лісом, а ми ще були коло самого місця бою. На постою я ясно відчув, що недурно ризикував уранці головою: козакі привітно жартували зі мною.

— Відважний козак, а походного звичаю не знає... (Ота черешня на припічку таки встигла сунути мені в торбинку пиріжків на дорогу, а якийсь добрий знавець походного звичаю з'їв їх за моє здоров'я, забувши певне мене на мої ж пиріжки запросити...).

А курінний щиро-приятельськи відмовляв мене од поїздки з отаманом:

— Плюньте ви на ті організації, — казав він, — ще попадетесь ненароком. Лишайтесь із нами! Погуляємо добре, а як Дністер стане, майнем у Румунію. Там відпочинемо, добавим свіжої сили та й знов сюди. Ці всі виступи... — Він зневажливо махнув рукою. Але щоб не образити мене, представника закордону, дипломатично закінчив: — ... певне раніше літа не будуть.

Я помітив, що курінному аж кортить стати самому отаманом і що козаки досить прихильно ставились до такого, так мовити, династичного перевороту. Справа в тому, що отаман ще підтримував де які традиції: наприклад, не грабувати селян, та й взагалі не чипати мирне населення; словом, дуже «зважав на громадську думку». Все ж він добре розумів, що самим конем та рушницею довго не проіснуєш. А курінному на це розуму не вистачало й він дозволяв, так, під руку, гульнути козакам і певне був би давно отаманом, але банда все ж розуміла, що на саму просту бойову стратегію курінному розуму теж не вистачає. Такі випадки, як

тоді, над Бугом, із ним не раз траплялись. Отаман навмисно той раз усунувсь від командування, щоб здискредитувати соперника. Все ж співчуття банди було на боці завзятого курінного. Я, дуже обережно, звичайно, теж привертав до нього козаків; з таким ватажком банда легко могла так вскочити, щоб вже на сухе й не вилізти. Тому то я й тягнув отамана з собою, хоч міг і сам їхати під Балту. А курінному я сказав:

— Не знаю, може я й зроблю так, як ви кажете, але все ж треба поїхати... Перевірити організаційну працю отамана на Балтшині,—додав я так виразно, що курінний весело посміхнувся, зрозумівши, що я вже чув козацькі жарти про цю організаційну працю отамана, за яку селяне прозвали його громадським бугаєм...

Ночувати поїхали далеко: на Ольгопільщину. Вже поночі підїхали до тихого сивого від рясного інею села... Постій мені випав нещасливий: господиня хати, чоловіка якої недавно забрали за зв'язок із бандою. всю ніч скиглила, щоб ми «йшли собі, звідки прийшли».—Та замовчіть ви,—стогнав мучаючись Кирило. Але жінка не втихомирювалась, поки не поснули всі.

Ще сіріло, коли, зробивши повний круг, ми вернулись знов до лісової столиці. Тільки я почав розробляти стратегічний план, метою якого було стати на постій у сарни-вдови, коли із жалем дізнався, що днюємо в лісі, бо в сусідньому містечку червона кіннота (не могли знайти іншого місця!). Тут ми набрали тільки оброку коням (а собі калачів та сала) й рушили далі...

Заїхали глибоко в ліс і тому курінний дозволив погрітись: тільки щоб не курило.. Задзвеніли шаблі, біленькі берізки ахнули й упали. Жадібно цілували ніжні білі тіла веселі червоні бісенята, і згодом у синю блакить забив фонтан світлого, світлого прозорого меду.

День видався погожий. Сонечко сіло на стрункі берези й заткало ліс золотим павутинням. Лісу це сподобалось: «Ще! Ще!»—просив він і завмер у дзвінкому чеканню.

Мальовничим гуртком росташувались лісовики коло вогнища. Здоровий козарлюга зняв сорочку й тримав її над вогнем, приносячи в жертву лісовим богам козацьку худобу.

— Тримай за роги, а то втече,—гукнув хтось перелякано.

— Не бійся: бита. Дай ножа, віржу до хліба: ач як бік гарно засмажився».—І ліс весело зареготав на козацькі жарти...

Коли сонечко сказало: «годі!» й пішло собі за горбок, ніби йому було цілком байдуже, що холодики зараз же вибігли з гушавини й покрали його золоте прядиво, я, отаман, Фотій, Юхим і Кирило посідали коней, попрощалися з козацтвом і вирушили в путь.